

FILOZOFSKI FAKULTET – NIKŠIĆ

Master studije pedagogija

VIOLETA SINANOVIĆ

**FAKTORI RIZIKA U PORODICI ZA NASTANAK POREMEĆAJA U
PONAŠANJU KOD MLADIH**

MASTER RAD

Nikšić, 2024. godina

UNIVERZITET CRNE GORE
FILOZOFSKI FAKULTET - NIKŠIĆ

Master studije pedagogija

FAKTORI RIZIKA U PORODICI ZA NASTANAK POREMEĆAJA U
PONAŠANJU KOD MLADIH

MASTER RAD

Mentorka:

Doc. dr Tatjana Vujović

Studentkinja:

Violeta Sinanović 13/20

Nikšić, februar 2024. godina

PODACI I INFORMACIJE O MAGISTRANDU

Ime i prezime: Violeta Sinanović

Datum i mjesto rođenja: 01. 02. 1998. godine, Plav.

Naziv završenog osnovnog studijskog programa i godina završetka studija: Pedagogija, 2020. godina

INFORMACIJE O MASTER RADU

Naziv master studija: Master studije pedagogije

Naslov rada: Faktori rizika u porodici za nastanak poremećaja u ponašanju kod mladih

Fakultet na kojem je rad odbranjen:

UDK OCJENA I ODBRANA MASTER RADA

Datum prijave master rada:

Datum sjednice Vijeća univerzitetske jedinice na kojoj je prihvaćena tema:

Mentorka: Doc. dr. Tatjana Vujović

Komisija za ocjenu rada: Doc. dr Tatjana Vujović, doc. dr Milica Jelić, prof. dr Vladimir Bakrač

Komisija za odbranu rada: Doc. dr Tatjana Vujović (mentor), doc. dr Milica Jelić (član komisije), prof. dr Vladimir Bakrač (član komisije)

Datum odbrane: _____

Zahvalnica

Prije svega, želim da izrazim duboku zahvalnost svojoj majci, bratu i sestri, koji su bili uz mene u svim trenucima mog života. Njihova ljubav, podrška i razumijevanje bili su osnovni stubovi za mene, dajući mi snagu i hrabrost da se suočim sa izazovima. Hvala vam što ste uvijek tu za mene. Vaša podrška je neprocjenjiva i duboko sam zahvalna što vas imam u svom životu.

Ovaj magistarski rad posvećujem svom ocu, čija su ljubav i podrška bili neizmjerni, iako više nije sa nama. Zahvalna sam mu na svemu što je učinio za mene, a njegovo prisustvo i uticaj su uvek prisutni, inspirišući me da budem najbolja verzija sebe.

Takođe, želim da izrazim iskrenu zahvalnost svojoj mentorki, uvaženoj doc. dr Tatjani Vujović na dragocjenoj pomoći tokom izrade mog master rada. Vaše profesionalno vođenje, podrška i posvećenost bili su mi od velike pomoći tokom čitavog procesa. Bez vaše podrške, ovaj posao ne bi bio moguć.

Na kraju, zahvaljujem se SMŠ “Bećo Bašić” u Plavu i svim učenicima koji su učestvovali u istraživanju. Vaš angažman i doprinos bili su ključni za uspeh ovog projekta. Bez vaše podrške i saradnje ne bismo mogli da postignemo ove rezultate. Vaša posvećenost je bila izuzetno važna, i još jednom, hvala vam na doprinosu.

SADRŽAJ

UVOD	3
OPŠTI DIO.....	5
1. TEORIJSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA	5
1.1. Definicije poremećaja u ponašanju mladih	5
1.2. Oblici poremećaja u ponašanju.....	6
1.3. Uticaj poremećaja u ponašanju na ličnost mladih	9
2.SAVREMENE TEORIJE DELINKVENTNOG PONAŠANJA	9
2.1. Biološke teorije.....	10
2.2. Psihološke teorije.....	10
2.3. Sociološke teorije	11
3. FAKTORI RIZIKA ZA POJAVU PROBLEMA U PONAŠANJU MLADIH ...	12
3.1. Porodično funkcionisanje	15
3.2. Bračni konflikti.....	17
3.3. Kriminalitet oca	19
4. POSLJEDICE POREĆAJA U PONAŠANJU.....	20
5. REGLED DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA	21
II EMPIRIJSKO – ISTRAŽIVAČKI DIO	23
1.PREDMET ISTRAŽIVANJA	24
1.1. Cilj i zadaci istraživanja	24
1.2. Hipoteze istraživanja	25
1.3.Operacionalizacija varijabli.....	25
2. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	26
2.1. Metodološki pristup.....	26
2.2. Metode i instrumenti istraživanja	26

2.3. Uzorak istraživanja.....	27
2.4. Organizacija i tok istraživanja	27
2.5. Statistička obrada podataka dobijenih rezultata	27
3. REZULTATI ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA	28
3.1. Socio – demografska obilježja ispitanika	28
3.1.1. Pol.....	28
3.1.2. Starost ispitanika	29
3.1.3. Mjesto stanovanja	29
3.1.4. Obrazovanje roditelja	30
3.1.5. Ispitivanje povezanosti između socio – demografskih karakteristika i poremećaja u ponašanju	30
3.2. Ispitivanje razlika u učestalosti javljanja faktora rizika u nastanku poremećaja u ponašanju kod učenika	33
III DIO	35
1. PREVENCIJA POREMEĆAJA U PONAŠANJU KOD MLADIH.....	36
1.1. Primjeri programa prevencije poremećaja u ponašanju kod mladih u Crnoj Gori i svijetu.....	40
ZAVRŠNA RAZMATRANJA I ZAKLJUČCI.....	43
PRILOZI.....	46
LITERATURA	53
Summary	60

Sažetak

Porodica kao sistem dinamičnih odnosa u interakciji igra važnu ulogu u razvoju pojedinca i kao takva može biti značajan zaštitni i/ili rizični faktor. U radu smo analizirali tri grupe faktora rizika u porodici i to: porodično funkcionisanje, bračne konflikte i kriminalitet oca. Rezultati ukazuju na značajnu povezanost materijalnih prilika porodice sa poremećajima u ponašanju mladih, pri čemu loše materijalne prilike utiču na javljanje stresa, agresije i frustracije kod mladih. Konflikti među roditeljima i kriminalitet oca su takođe povezani sa agresivnim ponašanjem mladih. Pored toga, istraživanja su pokazala da kriminalitet oca igra značajnu ulogu u povećanju rizika od razvoja poremećaja ponašanja kod mladih ljudi. U radu su detaljno opisani primjeri programa prevencije poremećaja u ponašanju kod mladih kako u Crnoj Gori, tako i u drugim djelovima svijeta. U istraživanju su učestvovali učenici iz Plava, uzrasta od 16, 17 i 18 godina.

Ključne riječi: bračni konflikti, faktori rizika, kriminalitet oca, porodica, prevencija.

UVOD

Porodica je primarna zajednica u kojoj dijete stiče svoja prva znanja, vještine i sposobnosti. Porodica je „sklop međusobnih odnosa njenih članova od kojih svaki ima svoju ulogu kojoj treba da se prilagodi i da je izvršava, kako bi se obezbijedio harmoničan razvoj njenih članova“ (Ćetković, 2009). U krugu porodice dijete usvaja sistem vrijednosti, kao i norme ponašanja. Drugim riječima, porodica djetetu pruža podršku i osnovne modele ponašanja, i kao takva, igra važnu ulogu u razvoju problema u ponašanju kod mladih.

Poremećaj u ponašanju mladih je složen fenomen koji se može objasniti kombinacijom genetskih, psiholoških i socijalnih faktora. Ovi modeli ponašanja podrazumijevaju sva ona ponašanja koja izlaze iz okvira opšteprihvaćenih normi ponašanja za određenu sredinu (Popović-Ćitić, 2008). Ukoliko se problemi u ponašanju mladih na vrijeme ne identifikuju i ako se na vrijeme adekvatno ne reaguje, onda mogu prerasti u delinkventno ponašanje adolescenata.

Kao što smo prethodno istakli, porodica zauzima centralnu ulogu u životu djece i adolescenata. U onim porodicama gdje postoje nepovoljni porodični uslovi faktori rizika za nastanak poremećaja u ponašanju su brojni. Situacije i okolnosti u krugu porodice koje mogu da dovedu do problema u ponašanju mladih su brojne, a odnose se na odsustvo jednog ili oba roditelja, na razvod, agresiju, devijantne oblike ponašanja u porodici, nasilje, lošu finansijsku situaciju i slično.

Pregledom dostupne literature primijetili smo da je na teritoriji Crne Gore realizovan relativno mali broj empirijskih istraživanja koja su sistematski ispitivala faktore rizika u porodici za nastanak određenih oblika problema u ponašanju. To je jedan od osnovnih motiva za istraživanje ove teme. Takođe, poremećaji ponašanja kod mladih ostavljaju trajne psihosocijalne posljedice, pa je sagledavanje faktora rizika od velikog značaja za sprečavanje ovog problema.

Istraživanje smo realizovali sa ciljem da se ispita uticaj porodičnog funkcionisanja, kriminaliteta oca i bračnih konflikata kao porodičnih faktora rizika u povećanju vjerovatnoće za nastanak poremećaja u ponašanju kod mladih. Rad je teorijsko-empirijskog karaktera i sastoji se iz tri dijela.

Prvi dio rada posvećen je teorijskom okviru poremećaja u ponašanju kod mladih. Definisali smo poremećaje u ponašanju mladih, osnovne oblike ovih poremećaja i objasnili kako različiti modeli ponašanja mogu da utiču na ličnost mladih.

Dalje, u radu smo detaljno objasnili faktore rizika koji mogu izazvati probleme u ponašanju kod mladih, sa posebnim osvrtom na ključne faktore rizika u okviru porodičnog okruženja kao što su: porodično funkcionisanje, bračni konflikti i kriminalitet oca. Osim toga, razmotrili smo kako ovi faktori rizika utiču na emocionalni i socijalni razvoj mladih. Takođe, objasnili smo posljedice poremećaja u ponašanju mladih. Dali smo i pregled dosadašnjih istraživanja, koja su bliska ovom predmetu istraživanja.

U drugom dijelu rada prikazan je metodološki okvir istraživanja, u kom smo definisali predmet istraživanja, ciljeve i zadatke. Takođe, postavili smo hipoteze istraživanja, zavisne i nezavisne varijable. Objasnili smo i karakter i značaj istraživanja. Uzorak, metode, tehnike i instrumente istraživanja, organizaciju i tok istraživanja, kao i statističku obradu dobijenih rezultata. Pored toga, interpretirali smo i diskutovali dobijene rezultate istraživanja.

Kada je u pitanju treći dio rada, u njemu smo dali prikaz preventivnih programa u Crnoj Gori, regionu i svijetu. U završnom dijelu su prikazani zaključci do kojih smo došli ovim istraživanjem.

OPŠTI DIO

1. TEORIJSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

1.1. Definicije poremećaja u ponašanju mladih

Poremećaji u ponašanju predstavljaju grupu poremećaja koji se mogu javiti kako u djetinjstvu, tako i u mladosti. U literaturi su u upotrebi brojni sinonimi, kao što su antisocijalna, rizična, asocijalna ponašanja, maloljetnička delinkvencija, vaspitna zapuštenost i slično. Brojni autori različito definišu poremećaje u ponašanju. Autor Marić (2011) poremećaje u ponašanju definiše kao sve vidove ponašanja mladih koji odstupaju od normi ponašanja koje su opšte prihvaćene. Autor Uzelac (1995) u svojoj knjizi "Osnovne socijalne edukologije" opisuje poremećaje ponašanja kao anomalije u ponašanju koje se značajno razlikuju od norme i mogu biti štetne ili opasne, kako za pojedinca koji ih ispoljava, tako i za njegovo okruženje. On naglašava da takva ponašanja zahtijevaju podršku društva kako bi se osigurala uspješna socijalizacija pojedinca s poremećajem u ponašanju. Prema mišljenju autora Jugovića (2020), problemi u ponašanju kod mladih se odnose na ona ponašanja kojima se krše pravne i moralne norme društva i koja dovode mlade u „sukob“ sa socijalnom sredinom, odnosno zajednicom. Asocijalna ponašanja su sva ona ponašanja koja su usmjerena protiv okoline, društvenih normi, što u velikoj mjeri otežava rast i razvoj, a za posljedicu ima angažovanost različitih službi socijalne zaštite, u cilju prevencije, otkrivanja i tretmana (Vidanović, 2006). Svjetska zdravstvena organizacija (SZO) definiše poremećaje ponašanja kao uporne obrasce antisocijalnog, agresivnog i izazivačkog ponašanja.

Poremećaji u ponašanju obuhvataju različita odstupanja u svim aspektima života mladih, počevši od njihovih odnosa sa porodicom, socijalnom okolinom i autoritetima, pa sve do problema sa ishranom, spavanjem i nevoljnih radnji. Takođe, obuhvataju i aktivnosti poput laganja, krađe, korišćenja i prodaje ilegalnih supstanci, zloupotrebe alkohola, kao i bježanje od kuće. Dodatno, mogu se manifestovati kroz agresivno ponašanje, nasilje, provaljivanje, paljenje, silovanje i druge oblike antisocijalnog i kriminalnog ponašanja (Janković, 2012.).

Naravno, nije svako ponašanje koje se razlikuje od uobičajenog u datom trenutku i poremećaj ponašanja. Da bi se ponašanje klasifikovalo kao poremećaj ponašanja, taj obrazac

ili kombinacija neprikladnog ponašanja mora se ponavljati tokom određenog vremenskog perioda (Mešić – Blažević, 2007). Mladi sve češće ispoljavaju rizično ponašanje kroz različite oblike agresije i destrukcije. Napominje se da su skloni preteranoj tuči, zastrašivanju drugih, kao i da su okrutni prema ljudima i životinjama. Osim toga, često se dešavaju slučajevi uništavanja imovine, podmetanje požara i krađe. Takođe, mnogi mladi pokazuju sklonost ponavljanju laži, čestim izostancima iz škole i bjekstvu od kuće. Posebno su zabrinjavajuće situacije kada su neuobičajeno česti i jaki napadi bijesa i izražena neposlušnost (Jugović, 2020).

U slučaju da se jave u ranom uzrastu, problemi u ponašanju predstavljaju značajan rizik za razvoj ozbiljnih oblika devijantnih ponašanja u odraslom dobu (krivična djela, zavisnička ponašanja), kao i rizik za nastanak poremećaja ličnosti i prihvatanje nezdravih i socijalno negativnih stilova života (uključivanje u antisocijalne ili devijantne potkulture) (Jugović, 2020).

1.2.Oblici poremećaja u ponašanju

U adolescenciji se često susrećemo sa različitim oblicima poremećaja u ponašanju od kojih su neki poznati kao rizično ponašanje mladih. Dalje, u tekstu ćemo opisati neke od tih oblika poremećaja u ponašanju kako bismo ih bolje razumjeli.

U ICD-10 klasifikaciji, antisocijalni obrasci ponašanja mladih uključuju pretjerane i česte tuče, okrutnost prema drugim ljudima ili životinjama, razorna destruktivnost prema imovini, ponavljano laganje, krađe, izostajanje iz škole, bježanje od kuće i teške napade bijesa, agresije i neposlušnosti. Takođe, u ovoj klasifikaciji srećemo nekoliko podtipova poremećaja u ponašanju: poremećaji ponašanja ograničeni na porodičnu sredinu, nesocijalizovani poremećaji u ponašanju, socijalizovani poremećaji u ponašanju, poremećaji u vidu protivljenja i prkosa, drugi poremećaji u ponašanju.

Problemi u ponašanju se ispoljavaju kroz dva oblika: internalizovani i eksternalizovani oblici. Internalizovani oblici ponašanja su ona ponašanja koja su kontrolisana i usmjerena ka sebi. U ove oblike ponašanja se ubrajaju depresija, stidljivost, anksioznost, nezainteresovanost, manjak samopouzdanja i samopoštovanja, kao i povlačenje

u sebe. Internalizovani problemi kod djece i mladih su teže uočljivi i okolina ih rjeđe zapaža u odnosu na eksternalizovane probleme (Maglica, 2016).

U eksternalizovane oblike ponašanja se ubrajaju nedovoljno kontrolisana ponašanja, kako što su: agresivnost, ljutnja, psovanje, bježanje od kuće, krađa, delikventno i promiskuitetno ponašanje, konzumiranje alkohola i psihoaktivnih supstanci. Kada su ovi oblici ponašanja u pitanju, brojna istraživanja (Klarin i sar., 2019) su pokazala da dječaci imaju veću sklonost ka ispoljavanju eksternalizovanih oblika ponašanja, a djevojčice internalizovanih problema u ponašanju.

Autori Maglica i Jerković (2014) su predstavili klasifikaciju poremećaja u ponašanju mladih, koje su podijelili na aktivne i pasivne poremećaje. Kada su u pitanju aktivni poremećaji u ponašanju, možemo reći da su to obrasci ponašanja koji su neprihvatljivi u društvu jer se razlikuju od prihvaćenih normi. S druge strane, pasivni poremećaji u ponašanju su problemi kod kojih izostaje podrška i intervencija odraslih, iz razloga što ne izazivaju ozbiljnije probleme. Mladi koji ispoljavaju pasivne probleme u ponašanju su nerijetko povučena, mirna i ignorisana od strane vršnjaka.

U periodu adolescencije, koji je ključan za razvoj ličnosti i formiranje identiteta, često se susrećemo sa različitim oblicima poremećaja ponašanja. Autorka Meščić-Blažević (2007) ističe da se prvi znaci ovih poremećaja najčešće uočavaju u školskom okruženju.

Dalje, ista autorka u svom radu „Pedagoška prevencija poremećaja u ponašanju adolescenata“ (2006), navodi, da se, među učenicima srednjih škola, manifestuju sljedeći problemi u ponašanju: izbjegavanje nastave i zanemarivanje školskih obaveza; agresivno ponašanje (psovanje, vrijeđanje, namjerno uništavanje imovine, učestvovanje u nasilju, kao i u krađama); konzumiranje psihoaktivnih supstanci; rizična seksualna ponašanja.

Različiti oblici problema u ponašanju tokom djetinjstva, poput agresije, impulsivnosti i razdražljivosti, mogu biti znakovi koji upućuju na faktore rizika za ozbiljnije probleme u ponašanju u adolescenciji i kasnijoj životnoj dobi. (Clark i sar., 2002).

Kada su u pitanju oblici problematičnih ponašanja mladih, autor Jugović (2020) govori o konzumiranju alkohola, cigareta i psihoaktivnih supstanci, rizičnim seksualnim ponašanjima mladih, kao i o problemima ponašanja u vaspitno-obrazovnim institucijama. U vezi s tim, Jugović (2020) ističe da je upotreba alkohola među mladima usko povezana sa porodičnim disfunkcionalnostima, kao što su alkoholizam i porodični konflikti izraženi kroz

hronične svađe između roditelja. Isti autor dalje navodi da su najčešći faktori rizika za upotrebu droga: haotično porodično okruženje, neuspješno roditeljstvo i nedostatak međusobne privrženosti i brige u porodici. Rani seksualni odnosi, prema riječima Jugovića (2020), predstavljaju rizično ponašanje iz više razloga: zbog rizika ostajanja u drugom stanju i posljedica koje ono nosi - prenošenja polnih bolesti, javljanja promiskuitetnosti, kao i rizika od nastanka različitih genitalnih bolesti. Kada su u pitanju problemi ponašanja u vaspitno-obrazovnim institucijama, Jugović (2020) ističe da su to problemi adaptacije na školu, akademski i školski neuspjeh, povlačenje u sebe i na kraju, napuštanje škole.

DSM-5 klasifikacija (APA, 2014) navodi 15 dijagnostičkih karakteristika poremećaja ponašanja:

1. demonstracija agresivnog ponašanja prema ljudima i životinjama, uključujući često zastrašivanje i prijetnje drugima;
2. često započinjanje tuča i svađa;
3. korišćenje oružja koje može nanijeti ozbiljne tjelesne povrede drugima;
4. zlostavljanje životinjama;
5. fizičko nasilje nad ljudima;
6. krađa s direktnim sukobom;
7. prisiljavanje druge osobe na nevoljnu seksualnu aktivnost;
- Razaranje imovine:
8. namjerno izazivanje požara;
9. namjerno uništavanje tuđe imovine (bez paljenja požara);
- Prevara i krađa:
10. provala u tuđu kuću, zgradu ili stan;
11. često laganje radi dobijanja stvari ili usluga ili izbegavanja obaveza;
12. krađa vrijednih predmeta bez direktnog susreta ili interakcije s vlasnikom.
- Nepridržavanje pravila
13. Redovno su vani bez obzira na zabranu roditelja, već od 13. godine.
14. Napuštanje kuće, dok je lice živjelo sa roditeljima ili starateljima, najmanje dva puta preko noći ili jednom ako je bilo duže odsustvo.
15. često bježanje iz škole prije 13. godine.

1.3. Uticaj poremećaja u ponašanju na ličnost mladih

Poremećaji u ponašanju mladih mogu imati ozbiljne implikacije kada je u pitanju razvoj njihove ličnosti. Prije nego što navedemo koje su implikacije u pitanju, definisaćemo sam pojam ličnosti. Naime, ličnost predstavlja skup psihičkih osobina koje određuju kako ponašanje osobe, tako i njene doživljaje.

Brojna su istraživanja potvrdila povezanost između određenih oblika problema u ponašanju mladih i osobina ličnosti (Hošek i Momirović, 1997).

Glavne karakteristike mladih koji ispoljavaju probleme u ponašanju je devalirana slika o sebi, nepovjerenje kad su u pitanju ljudski odnosi, želja da budu moćni i niska tolerancija prema frustraciji (Hayes, 2017), a sve ovo dovodi do problema u socijalnoj interakciji, što može negativno uticati na njihovu ličnost.

Mladi ljudi koji se suočavaju sa problemima u ponašanju često nailaze na poteškoće u prepoznavanju i izražavanju svojih emocija. Mogu biti skloni razdražljivosti i često osjećaju anksioznost. Ovo stanje može imati ozbiljne posljedice po njihov emocionalni razvoj. Djeca koja se ponašaju agresivno mogu se suočiti sa odbacivanjem svojih vršnjaka i nastavnog osoblja koji nisu agresivni – a to će izazvati poteškoće u njihovom socio-akademsom prilagođavanju (Ladd, 1990).

2.SAVREMENE TEORIJE DELINKVENTNOG PONAŠANJA

Maloljetnička delinkvencija kao složen proces je teško objasniti. Proučavanje maloljetničke delinkvencije počinje u 19. vijeku i od tada pa do danas razvili su se brojni teorijski pristupi i druga shvatanja o uzrocima delinkventnog ponašanja (Vujović 2009: 29).

U nastavku ćemo objasniti neke biološke, psihološke i sociološke teorije koje su izvršile značajan uticaj na savremena shvatanja delinkvencije. Navedene teorije daju značajan doprinos razumijevanju procesa vezanih za nastanak, održavanje i suzbijanje delinkventnog ponašanja. Najbrojnije od svih teorija jesu sociološke teorije. U sociološkim teorijama se ističe da se delinkventna ličnost ne može posmatrati izvan društvene sredine,

već u vezi sa njom. Na američkom tlu u poslednjih dvadeset godina javio se veliki broj novih socioloških teorija kriminaliteta. Savremena kriminologija nastoji da problem kriminaliteta izučava sa ostalim socijalno-patološkim pojavama, kao što su: predelinkvencija, skitnja, prostitucija, alkoholizam, narkomanija (Vujović 2009: 29).

2.1. Biološke teorije

Biološko objašnjenje devijantnog ponašanja zasniva se na opštoj pretpostavci da je devijacija proizvod određenih bioloških karakteristika koje se sa roditelja prenose na potomstvo. Lombrosova teorija je jedna od najuticajnijih teorija u 19. vijeku koja postulira da moralnoj degeneraciji i kriminalnom ponašanju odgovaraju fizički prepoznatljivi tipovi degeneracija. Lombroso je bio italijanski vojni ljekar koji je tvrdio da je identifikovao niz genetskih determinirajućih karakteristika, koje se često javljaju kod kriminalaca. Prema njegovim riječima žene kriminalci imaju manje naglašene tjelesne karakteristike od muških kriminalaca. Lombroso je utvrdio da su žene manje okrenute delinkvenciji i zbog svoje prirode.

2.2. Psihološke teorije

Psihološke teorije objašnjenje za nasilje pronalaze u osobinama ličnosti. U okviru ovih teorija postoje dva pravca i to jedan koji psihološke osobine posmatra u kontekstu uticaja socijalnih i društvenih činilaca, i drugi koji uzroke kriminalnog ponašanja pronalazi jedino u psihološkim osobinama. (Bošković, 1995).

Psihoanalitička teorija objašnjava delinkventno ponašanje naglašavajući značaj porodičnih odnosa i vaspitanja tokom ranih godina života. Teorije socijalnog učenja se zasnivaju na poznatim mehanizmima učenja; polaze od pretpostavke da je kriminalno ponašanje kao svako drugo naučno ponašanje i da varijable učenja imaju najveći doprinos u sticanju, izvođenju i održavanju delinkventnog ponašanja. (Vujović 2009:30-31).

2.3. Sociološke teorije

Pojam devijantnost je uvijek prisutan. U svakoj zajednici postoji pojedinac ili veća grupa pojedinaca koja svojim ponašanjem odstupa od normi društva. U sociologiji, pojam **devijantnost** predstavlja svako ponašanje koje odstupa od normi i vrijednosti, prihvaćenih u nekoj društvenoj sredini, društvenoj grupi ili društvu kao celini. (Haralambos, 1980).

2.3.1. Teorija anomije. – Predstavnik teorije anomije bio je Robert Merton koji smatra da devijantnost potiče iz kulture i strukture samog društva. Merton je svoje shvaćanje zasnivao na Dirkemovom konceptu anomije, i polazi od pretpostavke da svi članovi društva imaju zajedničke vrijednosti. Društveni uslovi koji pogoduju stvaranju stanja anomije jesu: veći društveni naglasak na uspješnom ostvarenju cilja nego na sredstvu i nemogućnost nekih društvenih grupa da postignu uspjeh na socijalno prihvatljiv način. (Vujović 2009: 31).

2.3.2. Teorija kulturne devijacije. – Polazi od pretpostavke da devijantna osoba konformira standarde neke zajednice koji nisu prihvaćeni od strane šire i moćnije zajednice. Prema ovoj teoriji, devijantna osoba je socijabilna, nisu prisutne frustracije i konflikti. U okviru ovog teorijskog okvira postoje dva pristupa: subkulturni pristup i teorija diferencijalne asocijacije. . (Vujović 2009: 31).

2.3.3. Teorija subkulturne devijantnosti. – Predstavnici ove teorije smatraju da je delinkvencija koncentrisana u nižoj radničkoj klasi, i da je ona normalno ponašanje za određene subkulture. (Vujović, 2009). Subkulture se odnose na bilo koji segment stanovništva koji se razlikuje od preostalog dijela društva po svojim kulturnim obrascima. Subkulture se sastoje od grupe ljudi koji se okupljaju i na taj način traže slične sebi kako bi podijelili zajedničke ideje, probleme i poglede.

2.3.4. Teorija diferencijalne asocijacije. – Predstavnik ove teorije je Edvin Saderlend. Osnovna postavka ove teorije jeste da se pojedinac uči kriminalnom ponašanju. Nastala je pod uticajem socijalnog učenja, ali je shvaćena kao sociološka teorija. Osnovni postulati ove teorije jesu:

1. kriminalno ponašanje je naučeno;

2. kriminalno ponašanje se uči u interakciji sa drugim osobama;
3. najveći dio ovog učenja odvija se u intimnim primarnim grupama;
4. ovo učenje obuhvata učenje tehnika za izvršenje zločina;

Ova teorija se bavi samo kontaktom sa kriminalnim obrascima ponašanja, a ne sa individuama. (Vujović 2009: 32).

3. FAKTORI RIZIKA ZA POJAVU PROBLEMA U PONAŠANJU MLADIH

Rizični faktori se mogu definisati kao bilo koji uticaj koji može povećati mogućnost prvog pojavljivanja nekog poremećaja koji vodi ka ozbiljnom stanju (Bašić, Janković, 2008). Svi rizični faktori za pojavu problema u ponašanju mladih ne proizilaze iz same ličnosti djeteta, već i iz njegove okoline – porodice, škole, vršnjaka i drugih osoba koje se nalaze u okruženju djeteta.

Bašić (2002) govori o faktorima rizika koji prethode poremećajima u ponašanju i objašnjava ih na sljedeći način:

- faktori rizika ostaju stabilni bez obzira na društvene promjene;
- faktori rizika se pojavljuju u višestrukim društvenim sistemima, kao što su porodica, škola, društvo vršnjaka, zajednica i radno mjesto;
- što je više faktora rizika, veći je rizik;
- određeni faktori rizika ne izazivaju veliki rizik, ali ako se nađu u kombinaciji sa ranijim faktorima rizika, imaju moćan učinak.

Važno je napomenuti da nijedan faktor rizika pojedinačno nije dovoljan da bi se objasnio fenomen, već se govori o njihovom kumulativnom dejstvu (Loeber & Farrington, 2000).

Ajduković (2000) ističe nekoliko faktora rizika koji mogu uticati na pojavu i razvoj poremećaja u ponašanju:

Psihofizički i neurološki faktori - ovi faktori uključuju biološke predispozicije i različite neurološke karakteristike koje mogu uticati na ponašanje osobe.

Kognitivne teškoće - ova oblast obuhvata nižu inteligenciju, slabiju koncentraciju i pažnju, poteškoće u predviđanju i planiranju, kao i slabije sposobnosti samoposmatranja i samokontrole.

Hiperaktivnost, impulsivnost i niska tolerancija na frustraciju - ljudi koji su skloni hiperaktivnosti, impulsivnosti i imaju nisku toleranciju na frustraciju često su podložniji poremećajima ponašanja.

Uticaji porodice - ovo uključuje faktore u porodičnom okruženju kao što su odbacivanje roditelja, nedovoljna uključenost roditelja, prisustvo kriminala i alkoholizma među roditeljima, kao i razvod braka, koji može negativno uticati na razvoj djeteta.

Uticaj vršnjaka - interakcija sa delinkventnim vršnjacima i izolacija od vršnjaka koji ne pokazuju poremećaje ponašanja mogu dodatno zakomplikovati situaciju i povećati vjerovatnoću razvoja problema u ponašanju

Uticaj škole - Loši akademski rezultati, problemi u ponašanju, nedostatak nadzora nastavnika i negativna školska atmosfera takođe mogu doprinijeti razvoju poremećaja u ponašanja kod djece i adolescenata.

Rezultati određenih istraživanja (Jugović, 2004, Merdović, 2010), pokazuju da se u rizične faktore raznih oblika poremećaja u ponašanju mladih najčešće ubrajaju: socijalna sredina (dostupnost droge, loša materijalna situacija, nasilje u medijima i slično), porodica (disfunkcionalnost porodice, nasilje u porodici, bolest članova porodice, manjak roditeljske kontrole, nedovoljna emocionalna povezanost između roditelja i djece i slično), škola (slab uspjeh u školi, antisocijalno ponašanje, bježanje sa časova, napuštanje škole), individualni ili vršnjački faktori (otuđenost, izolacija iz vršnjačkih grupa, sklonost buntovništvu) i psihofizičko stanje (poremećaji pažnje, radnih navika, nizak nivo samopoštovanja, emocionalna nestabilnost).

Autori Gardner, Green i Marcus (1994) govore o sljedećim faktorima rizika:

- neadekvatne životne vještine;
- psihološke i emocionalne smetnje ;

- slaba kontrola i nedostatak izražavanja sopstvenih stavova;
 - nedostatak samopouzdanja i samopoštovanja
 - odbacivanje opšteprihvaćenih vrijednosti i religija;
 - školski neuspjeh;
 - nedostatak povezanosti sa školom;
 - antisocijalno ponašanje.

Škola je, pored porodice, jedan od dominantnih faktora rizika za nastanak poremećaja u ponašanju mladih. Autor Dervišbegović (1997) navodi da je naučno dokazano da svi poremećaji u ponašanju počinju u porodici, a da se u školi razvijaju u rizična ponašanja, ukoliko se ne otkriju na vrijeme. Prema mišljenju autora Fergusson i Horwood (1995), niska vaspitno – obrazovna postignuća, kao i kognitivno zaostajanje, udruženi su sa poremećajima u ponašanju. Školski neuspjeh vodi povećanju rizika za nastanak poremećaja u ponašanju, jer djeca koja imaju probleme u savladavanju školskog gradiva, imaju lošu koncentraciju, nizak nivo samopoštovanja i samopouzdanja, emocionalnu nezrelost. Povezanost između slabog školskog uspjeha i poremećaja u ponašanju, leži u činjenici da djeca sa poremećajima u ponašanju manifestuju kognitivno zaostajanje i probleme u održavanju pažnje u odnosu na kontrolnu grupu (Fergusson i Horwood 1995). Takođe, nemogućnost završetka škole je često izvor nezadovoljstva i frustracija kod delikventnih osoba (Vidanović, 2006). Škola je sredina u kojoj dijete stiče znanja i vještine, stiče radne navike. Pored lošeg akademskog uspeha, postoji nekoliko faktora koji mogu povećati rizik od razvoja poremećaja u ponašanju u školskom okruženju. Ovo uključuje različite probleme vezane za disciplinu, kao i izražena agresivna ponašanja.

Porodica je važna primarna grupa i jedan je od najznačajnijih agenasa socijalizacije (Vidanović, 2006). Osim toga, porodica je prva veza između tek rođenog djeteta i okoline u kojoj dijete stiče svoja prva iskustva, razvija fizičke i intelektualne sposobnosti, uči da govori i usvaja oblike ponašanja (Pašalić – Kreso, 2004). Porodica je temeljna društvena institucija koja ima značajan uticaj na formiranje ličnosti i ponašanja mladih. Različite situacije i okolnosti unutar porodičnog okruženja mogu biti faktori rizika za javljanje problema u ponašanju kod mladih, a odnose se na odsustvo jednog ili oba roditelja, na razvod, agresiju, devijantne oblike ponašanja u porodici, nasilje, lošu finansijsku situaciju i slično. Prema mišljenju autora Jankovića i Bašića (2001), postoji povezanost između porodičnog nasilja u

djetinjstvu i poremećaja u ponašanju, pa i delikventnog ponašanja. Rutter (2005) u svom radu ističe da brojna istraživanja upozoravaju da i djeca mogu negativno da utiču na ponašanje roditelja – što takođe dovodi do ispoljavanja različitih oblika problema u ponašanju.

U nastavku rada opisat ćemo nekoliko grupa porodičnih faktora rizika, a to su:

- porodično funkcionisanje;
- bračni konflikti;
- kriminalitet oca.

3.1. Porodično funkcionisanje

Porodično funkcionisanje je jedan od najčešćih faktora rizika za nastanak problema u ponašanju kod mladih, na nivou porodice su, svakako, problemi u funkcionisanju porodice.

Za pravilan razvoj djeteta, od suštinskog značaja je da odnosi u porodici budu zdravi, dakle, da među članovima porodice postoji uzajamno poštovanje, podrška, tolerancija, kao i poštovanje privatnosti. Drugim riječima, da porodica bude funkcionalna. Funkcionalna porodica stvara uslove za razvoj zdravih i zrelih članova porodice u granicama njihovih intelektualnih i kreativnih potencijala (Vujović, 2014). Dalje, ista autorka smatra da se porodični obrasci koji omogućavaju dostizanje porodičnih ciljeva, koje ona sama sebi postavlja, smatraju funkcionalnim. Humor, nježnost i pažnja su sastavni dio zdrave porodične atmosfere, a o sukobima se otvoreno govori kako bi se identifikovali i riješili (Goldner-Vukov, 1988).

Kada su odnosi u jednoj porodici izmijenjeni, onda kažemo da je to disfunkcionalna porodica. Disfunkcionalnu porodicu karakterišu:

- Često manifestovanje fizičke ili verbalne agresije;
- Hladni, izvještačeni, nepovoljni emocionalni odnosi;
- Uzajamni odnosi unutar porodice sputani i blokirani;
- Autoritet je koncentrisan u jednoj osobi što guši samoinicijativu i omogućava optimalno funkcionisanje porodice;

- Većina članova je nezadovoljna ulogom u porodici;
- Konflikti unutar porodice se ne rješavaju na odgovarajući način, već se koriste patološki obrasci;
- Konflikti su pretežno destruktivni (Ilić i Stajić, 2013)

Problemi u funkcionisanju porodice koji se ogledaju u teškoćama prilikom obavljanja porodičnih i roditeljskih funkcija, dolaze do izražaja preko dva aspekta vezana za samu praksu roditeljstva, i to: porodične kohezije i nedosljednog roditeljstva (Vujović, 2014).

Poremećaji u ponašanju su češći i intenzivniji kod djece koja potiču iz porodica sa narušenim odnosima članova porodice i nepovoljnim obilježjima ličnosti roditelja (Bouillet, Uzelac, 2006).

Postoji značajna povezanost između lošeg porodičnog funkcionisanja adolescenata, koja se manifestuje kroz svađe, fizički obračun, zanemarivanje djeteta i nizak nivo socijalizacije koja uključuje agresiju (Bašić i Lebedina – Manzoni, 1998).

Pod porodičnom kohezijom podrazumijevamo postojanje emocionalne bliskosti i lojalnosti među članovima porodice. Nedostatak porodične kohezije, kao i nezdravi odnosi na relaciji roditelj – dijete, mogu dovesti do pojave problema u ponašanju. U porodicama u kojima roditelji pokazuju emocionalnu hladnoću, ispoljavaju agresiju, imaju lošu komunikaciju. zanemaruju dijete, fizički i moralno ga kažnjavaju, konzumiraju alkohol i psihoaktivne supstance, veća je mogućnost da dođe do različitih oblika poremećaja u ponašanju. Veliki broj djece koja imaju problema u ponašanju potiču iz porodica u kojima su česti sukobi i nedostatak podrške, razumijevanja i loša komunikacija (Vulić-Prtorić, 2002). Ovo stvara nepovoljno okruženje za djecu, što može rezultirati poteškoćama u ponašanju kao što su agresija ili neposlušnost, autorka Ferić – Šlehan (2009) navodi: porodičnu kriminalnu istoriju, probleme u vođenju porodice, porodičnu uključenost ili pozitivne stavove prema zloupotrebi droga i kriminalnom ponašanju.

Kada govorimo o nedosljednog roditeljstvu, možemo reći da ono podrazumijeva izostanak jasno postavljenih pravila ponašanja u krugu porodice. U pitanju su nejasna, dvosmislena, protivrječena porodična pravila koja sadrže nerealna očekivanja roditelja, koja za sobom povlače neumjereno nagrađivanje ili strogo kažnjavanje djece neprimjereno situaciji (Vujović, 2014). U ovom smislu, spomenućemo Pirsonovu teoriju „Koerisivnih

porodičnih procesa“. Prema ovom modelu, to su situacije u porodicama u kojima roditelji neadekvatno reaguju na ponašanje njihove djece, započinju bezrazložne svađe sa djecom. U takvoj porodičnoj atmosferi djeca uče da koriste različite oblike agresivnog ponašanja, kako bi prekinula averzivno ponašanje roditelja i natjerala roditelja da se povuče (Vujović, 2014). U ovim situacijama djeca preuzimaju kontrolu, a roditelji gube moć nad disciplinom.

Ukoliko se odnos roditelja prema djeci zasniva na pretjeranom kažnjavanju, visokom nivou kontrole, stalnom kritikovanju i manjku podrške, onda će se kod djece smanjiti nivo njihovog samopouzdanja i sigurnosti; postaće impulsivna – a to može dovesti do različitih oblika antisocijalnog ponašanja.

Postoje četiri modela „porodice pod rizikom“ koje imaju sljedeće karakteristike:

- *Zanemarujuće porodice* – roditelji posvećuju malo vremena djeci i njihov nadzor je minimalan;
- *Konfliktne porodice* – često su praćene nasilnim ponašanjem, a metode disciplinovanja djece nisu jake. U ovim porodicama djeca uče da se sukobi mogu riješiti jedino nasiljem;
- *Devijantne porodice* – roditelji su agresivni i skloni devijantnom ponašanju, a dijete je pod visokim rizikom da i samo razvije neki oblik devijantnog ponašanja;
- *Haotične porodice* – porodice u kojima ne postoje granice. U ovakvim porodicama je bliskost među članovima izuzetno niska, a roditelji nerijetko ne vode računa o potrebama djece. Ove porodice često imaju nizak socio – ekonomski status, a njeni članovi imaju poteškoće, kako u emocionalnom, tako i u socijalnom funkcionisanju (Loeber i Stouthamer – Loeber, 1986).

3.2. Bračni konflikti

Bračni konflikti predstavljaju snažan faktor rizika koji se dovodi u vezu sa nastankom poremećaja u ponašanju mladih. Konflikti unutar braka mogu imati negativne posljedice po razvoj djeteta. Odnosi među roditeljima koji se zasnivaju na svakodnevnim svađama, agresijama i slično, mogu dovesti do nastanka različitih internalizovanih i eksternalizovanih

poremećaja u ponašanju djece. U porodicama gdje su česte svađe i razdori među roditeljima, djeca ne osjećaju da im se pruža dovoljno pažnje, ljubavi i sigurnosti, pa samim tim, nerijetko ispoljavaju različite oblike agresije, kao i antisocijalnog ponašanja. Autorka Vujović (2014) ističe da konflikti među roditeljima imaju teži uticaj ukoliko su otvoreniji i dugotrajniji. Djeca koja potiču iz porodica koje karakterišu fizički konflikti među roditeljima imaju više problema u prilagođavanju i više eksternalizovanih problema, nego djeca koja su odrasla u porodicama bez roditeljskih konflikata (Vujović, 2014). Takođe, suočavanje sa fizičkim kontaktom roditelja, kod djece dovodi do smanjenog interesovanja za druženje sa vršnjacima; ona postaju nemirna, agresivna i pažnju na sebe pokušavaju da skrenu tučom i verbalnim nasiljem. Uz izražene konflikte roditelja i loše postupanje prema djeci, postoji veća vjerovatnoća da djeca postanu agresivna (Mc Cord i sar., 1963).

Sukobi između roditelja predstavljaju preduslov za javljanje rizičnog socijalnog ponašanja djece i mladih i pojave depresivnog raspoloženja (Đuranović, 2013).

Brojna istraživanja pokazuju da postoji pozitivna veza između nesklada i sukoba u porodici, s jedne strane, i određenih nepoželjnih oblika ponašanja djece, s druge strane (Rot, 1980).

Autori Buchanan, Maccoby i Dornbusch (1991) smatraju da roditeljski konflikti direktno djeluju na dijete, naročito ako je ono posrednik roditeljskog konflikta (prenosi poruke, okreće ga protiv drugog roditelja i slično). Ovo može izazvati zbunjenost i nemir kod djece – jer im se javlja osjećaj da moraju da biraju stranu, a to negativno utiče na njihov emocionalni razvoj. Sa druge strane, pojedini autori (Sandler i sar., 2008), smatraju da toplina i dobar odnos barem jednog od roditelja s djetetom mogu značajno smanjiti rizik od pojave internalizovanih i eksternalizovanih problema, te poslužiti kao neka vrsta zaštitnog činioca.

Djeca, po pravilu, vole oba roditelja, identifikuju se djelimično i s jednim i s drugim i zato konflikt među roditeljima izaziva često i konflikt u samom djetetu (Kuburić, 2001).

Takođe, ukoliko je dijete konstantno izloženo konfliktima među roditeljima, ukoliko je izloženo agresiji i drugim oblicima neprihvatljivog ponašanja, ono takve modele može preuzeti i koristiti i u svojim interpersonalnim odnosima – u svom daljem razvoju.

3.3. Kriminalitet oca

Kriminalitet, kao društveni fenomen, može se definisati kao ukupnost krivičnih djela, na jednom prostoru, u određeno vrijeme. Sa sociološkog aspekta, kriminalitet ne obuhvata samo krivična djela, već i uzroke, posljedice, uslove i počinioce krivičnog djela.

Ukoliko maloljetnici odrastaju u porodicama u kojim dominira kriminalno ponašanje roditelja, veća je vjerovatnoća da će oni izgubiti osjećaj da razlikuju dobro od lošeg, u skladu sa opštim društvenim vrijednostima. Posmatrajući člana porodice u vršenju različitih krivičnih djela, maloljetnik takav obrazac ponašanja prihvata kao normalan i prihvatljiv.

Djeca koja su svjedočila kriminalnim radnjama i aktivnostima oca, mogu osjetiti stres, strah, različite vrste trauma, što kasnije može dovesti do različitih oblika problema u ponašanju.

Kao posljedica kriminalnih aktivnosti, javlja se sankcija za to lice – zatvorska kazna. Usljed zatvorskih kazni, dolazi do odsustva oca iz života maloljetnika, a to dalje dovodi do nedostatka nadzora i emocionalne podrške od strane jednog roditelja, pa zbog toga najčešće dolazi do problema u ponašanju. Prema istraživanju koje je sproveo diZerega (2010), očevi u zatvoru suočavaju se sa ograničenjima i poteškoćama u ispunjavanju uloge podrške porodici. Ovakva situacija može rezultirati smanjenim mogućnostima finansijske podrške djetetu i stvaranjem optimalnih uslova za njegov zdrav razvoj.

U takvim situacijama maloljetnik se odlučuje za delikventno ponašanje ugledajući se na roditelje i smatrajući da se to od njega očekuje ili se od njega ne može očekivati više i bolje, obzirom na to čije je dijete (Subotin i Odalović, 2016). Dijete može razviti traumu kao posljedicu izrazito intenzivnog iskustva praćenog jakim osjećajima tuge, straha, anksioznosti i srama (diZerega, 2010). Takođe, djeca mogu osjećati stid i sramotu zbog kriminalnih radnji svog oca, a to za posljedicu ima povlačenje u sebe i osjećaja diskriminacije od strane vršnjaka.

Kriminalitet oca može dovesti do ekonomske nestabilnosti u porodici. Stres zbog finansijskih poteškoća može da izazove promjene u ponašanju roditelja koji brine o djetetu, a rezultira i nedosljednim roditeljskim obrascima. Ovi faktori mogu da izazovu dodatne emocionalne probleme i probleme u ponašanju kod djece (McLoyd, 1998, prema Travis, 2005).

Veliki broj istraživanja su pokazala da djeca koja se suočavaju sa nedostatkom roditeljskog prisustva mogu imati različite emocionalne poteškoće i probleme u ponašanju. Ovi problemi uključuju depresiju, hiperaktivnost, agresivno ponašanje, povlačenje, regresiju, strah od odvajanja, poremećaj spavanja i ishrane, bježanje od kuće, izostajanje sa nastave i loš uspjeh u školi. (Murray, 2005). S obzirom da se ovakvi problemi mogu javiti kod djece čiji su roditelji često odsutni ili nedostupni, važno je pružiti podršku i razumijevanje kako bi se smanjio negativan uticaj zatvorenosti na njihov razvoj i dobrobit. Mlađa djeca koja doživljavaju povlačenje roditelja mogu pokazati emocionalno povlačenje ili postati agresivna prema drugima. S druge strane, djeca i adolescenti školskog uzrasta se često suočavaju sa teškoćama u školi, problemima u odnosima sa vršnjacima ili u ponašanju uopšte. Ovi problemi mogu uključivati zloupotrebu droga ili alkohola, bježanje od kuće i slično. DiZerega (2010) istražuje ovu temu i potvrđuje da roditeljsko zatvaranje može imati ozbiljan uticaj na ponašanje i dobrobit djece, posebno u adolescenciji kada su izložena većim rizicima i izazovima. Važno je pružiti podršku i resurse za prevazilaženje ovih problema i obezbediti zdravo vaspitanje.

4. POSLJEDICE POREMEĆAJA U PONAŠANJU

Različiti oblici problema u ponašanju mogu ostaviti dugoročne i ozbiljne posljedice po mlade i njihov život i razvoj. Brojna istraživanja pokazuju da poremećaji u ponašanju ostavljaju brojne posljedice na psihosocijalni razvoj djece, a ti problemi se odražavaju u svim aspektima – fizičkom, socijalnom, psihičkom, kognitivnom i moralnom.

Efekti poremećaja ponašanja se mogu podijeliti na kratkoročne i dugoročne. Ako se poremećaj ponašanja ne liječi, onda može imati negativne kratkoročne i dugoročne posljedice na profesionalni život pojedinca. Djeca mogu upasti u nevolje zbog ponašanja, kao što su suspenzija ili isključenje zbog tuče, maltretiranja ili svađe sa autoritetima.

Takođe, problemi u ponašanju mogu imati negativne efekte i kad je u pitanju školski uspjeh djece. Najčešće posljedice su loš akademski uspjeh, česti izostanci iz škole i eventualno napuštanje škole.

Mladi koji su skloni problematičnom ponašanju, podložniji su upotrebi alkohola i psihoaktivnih supstanci, što dovodi do ozbiljne zavisnosti i zdravstvenih problema.

Kada su u pitanju posljedice u socijalnom razvoju mladih, problemi u ponašanju dovode do smanjenja njihovih socijalnih interakcija. Zbog svog problematičnog ponašanja, mladi često mogu biti socijalno izolovani, odnosno isključeni iz društvenih grupa, i imati ograničen krug prijatelja.

Takođe, problematična ponašanja mogu imati dugoročne posljedice po budućnost djece. Ukoliko se uključe u određene kriminalne radnje, to kasnije može rezultirati da imaju poteškoće kada je zapošljavanje u pitanju.

Shodno navedenom, kako bi se umanjio efekat problema u ponašanju na živote mladih, potrebno im je pružiti odgovarajuće oblike intervencije, u cilju pružanja pomoći za razvijanje zdravih oblika ponašanja.

5. PREGLED DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA

Različite studije pokazuju da su poremećaji u ponašanju češći kod djece koja odrastaju u nefunkcionalnim porodicama (Ilić i Stajić, 2013).

Uticaj porodice na razvoj emocija može se vidjeti u praksi roditeljstva, emocionalnoj porodičnoj klimi različitim emocionalnim iskustvima učenja. Posebno, podržavajuće roditeljstvo i uključenost roditelja igraju važnu ulogu u razvoju emocionalne kompetencije kod adolescenata. Na primjer emocionalna toplina i pozitivna ekspresivnost roditelja su povezani sa temperamentnom karakteristikom koja doprinosi regulaciji emocija – što je zauzvrat predviđa nizak nivo agresije i delikvencije. S druge strane, grubo roditeljstvo i nedostatak učešća roditelja su povezani sa impulsivnošću, agresijom, nepoštovanjem i niskim samopoštovanjem među adolescentima (Kim & Deckard, 2011).

U stručnoj literaturi, mogu se pronaći inostrani radovi koji su se bavili istraživanjem poremećaja u ponašanju kod mladih. U jednom istraživanju, došlo se do podataka da su učenici koji ispoljavaju određene poremećaje u ponašanju, negativno ocijenili porodičnu koheziju, procese komunikacije između roditelja i adolescenata i opšte zadovoljstvo

porodice (Leon et.al, 1994). Pojedini autori (Landrum, 2017) su raspravljali o četiri kategorije uzročnih faktora za nastanak poremećaja u ponašanju kod mladih. To su: biološki faktori, porodični faktori, školski faktori i kulturni faktori. Djeca i omladina sa EBD često imaju problema sa pažnjom, a mogu imati i probleme sa visokim nivoom aktivnosti.

Poremećaji ponašanja nijesu suptilni i obično uključuju nivo antisocijalnog ponašanja koji narušava funkcionisanje djeteta kod kuće, u školi i zajednici (Landrum, 2017). Rezultati do kojih su došli drugi autori (Baena et.al, 2021) pokazuju da emocionalni poremećaji i poremećaji ponašanja nijesu uticali na porodičnu koheziju. Takođe su sugerisali da roditeljski savez može biti zaštitni faktor za porodičnu koheziju. Ovi nalazi podržavaju važnost fokusiranja na roditeljski podsistem u terapiji i potrebu da se u rad sa ovim porodicama ugradi pozitivna roditeljska perspektiva (Baena et.al, 2021).

Neliječeni poremećaji mentalnog zdravlja kod djece i adolescenata povezani su sa štetnim zdravstvenim, akademskim i društvenim ishodima, višim nivoima zloupotrebe droga, samopovređivanja i suicidalnog ponašanja (Green et.al, 2005 ; Pompili et.al, 2012 ; Reigler, et.al, 2017).

Međutim, manje od dvije trećine mladih sa problemima mentalnog zdravlja i njihovih porodica pristupa bilo kakvoj stručnoj pomoći (Sadler et.al, 2018). Generalno, veća je vjerovatnoća da će mladi ljudi dobiti stručnu pomoć ako su stariji (tj. adolescenti češće nego djeca), bijelci, imaju više od jednog problema mentalnog zdravlja i pate od poremećaja ponašanja, a ne od emocionalnih (Chavira et.al, 2009; Reardon et.al, 2017).

Teoretičari razvoja sugerišu da djeca koja u predškolskom periodu ispolje opozicioni prkosni poremećaj (ODD), imaju dvostruko do trostruki rizik da postanu ozbiljni nasilni i hronični maloljetni prestupnici (Webster-Stratton & Reid, 2018). Nastavnici i roditelji treba da razgovaraju o proaktivnom roditeljstvu i strategijama podučavanja prilagođenih uzrastu koje uključuju uvođenje pravila i predvidljivih rutina, davanje jasnih komandi i korišćenje specifičnog skupa tehnika pozitivne discipline (npr. praćenje, ignorisanje, efikasno postavljanje granica, preusmjerenje i ometanje i tajm-aut za smirivanje).

Studije o rasprostranjenosti problema u ponašanju kod djece pokazale su alarmantne rezultate, a ipak upadljivo variraju od jedne studije do druge. Studije sprovedene u ruralnim i urbanim oblastima različitih djelova Indije sugerišu da se prevalencija kreće od približno 1,16% (Dube, 1970). Brojne studije su pokazale da djeca sa različitim vrstama psihijatrijskih

problema i problema u ponašanju obično dolaze iz domova ili škola koje su u nekom pogledu u nepovoljnom položaju (Bhatia, et.al, 1990).

Kriminalno ponašanje i njegov odnos sa umiješanošću oca je jedno područje istraživanja važno za razumijevanje složenosti očinstva. Istraživanje sa očevima koji su uključeni u kriminalne aktivnosti pokazalo je da su njihova djeca izložena velikom riziku za loše ishode, uključujući probleme u ponašanju, zloupotrebu supstanci, poremećaje mentalnog zdravlja i loša akademska postignuća (Johnson, 2009; Murrai & Farrington, 2005).

Otkriveno je da su mentalne i fizičke bolesti kod roditelja, sukobi u porodici, neslaganje roditelja u podizanju djece i fizičko kažnjavanje djeteta u pozitivnoj korelaciji i sa unutrašnjim problemima i sa problemima eksternalizacije. Iste asocijacije su pronađene korišćenjem višestruke regresione analize. Pored toga, obrazovanje roditelja, struktura porodice su povezani sa problemima eksternalizacije (Ma et.al, 2022). Smatra da se da ukoliko porodica ispunjava osnovne zadatke, riječ je o funkcionalnoj porodici, tj. moglo bi se reći da se porodična normalnost izjednačava sa odsustvom psihosocijalne porodične patologije (Subotin i Odalović, 2016). Nestabilnost porodice pospješuje sprovođenje patoloških odbrambenih sredstava kao što su zamjena anksioznosti agresijom, izolovanje i mogućnost da se konflikt manifestuje. Nekada se dešava da ovakave porodice upadnu u kriminal (Bulatović, 2012).

II EMPIRIJSKO – ISTRAŽIVAČKI DIO

1.PREDMET ISTRAŽIVANJA

Pregledom stručne i naučne literature i dostupnih statističkih podataka Monstata došli smo do saznanja da je evidentan porast broja učenika školskog uzrasta koji imaju problema sa poremećajem u ponašanju. Poremećaji u ponašanju imaju tendenciju da dovedu do negativnih ishoda u odrasloj dobi u mjeri u kojoj se ne liječe (Durlak & Wells, 1998). Porodica je dominantan faktor rizika za javljanje problema u ponašanju mladih. Situacije i okolnosti u krugu porodice koje mogu da dovedu do problema u ponašanju mladih su brojne, a odnose se na odsustvo jednog ili oba roditelja, na razvod, agresiju, devijantne oblike ponašanja u porodici, nasilje, lošu finansijsku situaciju i slično.

Shodno tome, predmet našeg istraživanja se odnosi na analizu porodičnih faktora koji mogu uticati na pojavu problema u ponašanju kod mladih, a to su:

- porodično funkcionisanje;
- bračni sukobi;
- kriminalitet oca.

1.1. Cilj i zadaci istraživanja

Ovaj istraživački rad je realizovan sa ciljem da se utvrde i ispituju uticaji porodičnog funkcionisanja, bračnih konflikata i kriminaliteta oca kao glavnih porodičnih faktora za nastanak različitih oblika poremećaja u ponašanju kod mladih. S tim u vezi, glavni cilj našeg istraživanja glasi:

- Ispitati uticaj porodičnog funkcionisanja, kriminaliteta oca i bračnih konflikata kao faktora rizika u povećanju vjerovatnoće za nastanak poremećaja u ponašanju kod mladih.

Na osnovu postavljenog cilja ovog istraživanja, postavljeni su sljedeći istraživački zadaci:

- Utvrditi doprinos porodičnog funkcionisanja konflikata među roditeljima i kriminaliteta oca u iskazivanju poremećaja u ponašanju kod mladih;
- Utvrditi da li postoji statistički značajna korelacija između socio – demografskih karakteristika i poremećaja u ponašanju kod mladih;
- Utvrditi da li postoji statistički značajna razlika u učestalosti javljanja kriminaliteta oca i porodičnog funkcionisanja kao faktora rizika.

1.2. Hipoteze istraživanja

U skladu sa definisanim ciljem istraživanja, postavljena je glavna hipoteza, koja glasi:

- Pretpostavlja se da će porodični faktori rizika značajno doprinijeti objašnjenju poremećaja u ponašanju na način da će konflikti među roditeljima i kriminalitet oca značajnije doprinijeti izraženijem iskazivanju poremećaja u ponašanju mladih u odnosu na porodično funkcionisanje.

U skladu sa definisanim zadacima istraživanja, postavljene su sljedeće sporedne hipoteze:

- Pretpostavlja se da postoji statistički značajna korelacija socio – demografskih karakteristika sa nastankom poremećaja u ponašanju kod mladih;
- Pretpostavlja se da postoji statistički značajna razlika u intenzitetu ispoljavanja faktora rizika kao što su porodično funkcionisanje i kriminalitet oca.

1.3.Operacionalizacija varijabli

Varijabla je karakteristika, svojstvo, obilježje neke pojave koja se mijenja ili varira. Nezavisna varijabla se shvata kao karakter, osobina ili faktor koji istraživač namjerno unosi radi utvrđivanja njenog dejstva na neku drugu zavisnu varijablu. Dakle, nezavisne varijable su one koje vrše uticaj, dok su zavisne one na koje se vrši uticaj.

Nezavisne varijable u ovom istraživanju su: porodično funkcionisanje, bračni konflikti i kriminalitet oca.

Zavisna varijabla istraživanja je problemi u ponašanju kod mladih.

2. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

2.1. Metodološki pristup

U ovom istraživanju korišćena su tri metodološka pristupa: racionalno-deduktivni, empirijsko-induktivni i matematičko statistički pristup.

Racionalno-deduktivni pristup je bio dominantan u fazi teorijske elaboracije šireg problemskog područja. Empirijsko-induktivni pristup je bio dominantan u fazi primjene planiranih istraživačkih instrumenata. Matematičko-statistički pristup je bio zastupljen u etapi statističke obrade dobijenih rezultata i interpretiranja istih.

2.2. Metode i instrumenti istraživanja

U ovom istraživanju je korišćena metoda anketiranja. Instrument koji smo koristili za realizaciju postavljenih ciljeva je nestandardizovani upitnik, konstruisan za potrebe ovog istraživanja. Upitnik je obuhvatio pitanja zatvorenog, otvorenog i kombinovanog tipa. Upitnik sadrži 70 pitanja. U radu su primijenjene sledeće statističke metode: multipla regresiona analiza, prosta pravolinijska korelacija, tj. Pirsonov koeficijent proste pravolinijske korelacije. Za ispitivanje razlika u vrsti i intenzitetu ispoljavanja faktora rizika primijenjena je jednofaktorska analiza varijanse (ANOVA). Za ispitivanje doprinosa porodičnog funkcionisanja, konflikata među roditeljima i kriminaliteta oca primijenjena je multipla regresiona analiza.

2.3. Uzorak istraživanja

Uzorak ovog istraživanja čine učenici. Uzorkom je obuhvaćeno 100 učenika. U pitanju je namjerni uzorak, koji su činili učenici 3. razreda Srednje mješovite škole „Bećo Bašić“ u Plavu, koji ispoljavaju određeni poremećaj ponašanja i kojima je zbog poremećaja u ponašanju izrečena mjera pojačanog nadzora od strane organa starateljstva.

2.4. Organizacija i tok istraživanja

Nakon proučavanja literature, i nakon definisanja samog predmeta istraživanja, realizovano je istraživanje.

Organizacija istraživačkog rada i samo sprovođenje terenskog dijela istraživanja su ostvareni kroz samostalni napor istraživača. Prikupljanje empirijske građe je obavljeno kroz anonimni pristup (bez potpisivanja anketiranih ispitanika), čime je omogućena anonimnost ispitanika i objektivnost njihovih iskaza, a samim tim, i objektivnost cijelog istraživanja. Istraživanje je sprovedeno u Srednjoj mješovitoj školi „Bećo Bašić“ u Plavu, u oktobru 2023. godine za relativno kratak vremenski period, u učionicama, čime je omogućena vremenska ekonomičnost. Prije sprovođenja samog anketiranja, konsultovana je i uprava škole i vođen razgovor sa učenicima, u cilju pružanja dodatnih uputstava i objašnjenja za rad.

2.5. Statistička obrada podataka dobijenih rezultata

Nakon prikupljanja podataka, pristupljeno je njihovoj statističkoj obradi. Za obradu podataka korišćen je statistički program IBM SPSS 29.0.1.0 (Statistic Packet for Social Science).

U radu su primijenjene sledeće statističke metode: multipla regresiona analiza, prosta pravolinijska korelacija, jednofaktorska analiza varijanse (ANOVA), proste distribucije podataka.

Za ispitivanje povezanosti svih značajnih socio – demografskih obilježja sa poremećajima u ponašanju je primijenjena prosta pravolinijska korelacija, tj. Pirsonov koeficijent proste pravolinijske korelacije. Za ispitivanje razlika u vrsti i intenzitetu ispoljavanja faktora rizika primijenjena je jednofaktorska analiza varijanse (ANOVA). Za ispitivanje doprinosa porodičnog funkcionisanja, konflikata među roditeljima i kriminaliteta oca primijenjena je multipla regresiona analiza.

3. REZULTATI ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA

3.1. Socio – demografska obilježja ispitanika

U našem istraživanju, u okviru socio – demografskih obilježja, ispitivani su pol (muški, ženski), godine starosti, mjesto stanovanja (selo, grad, prigradsko naselje), radni status roditelja, stepen obrazovanja roditelja (osnovna škola, srednja škola, viša škola, fakultetsko obrazovanje), materijalne prilike porodice (dobre, loše, prosječne). Osim prikaza ovih obilježja ispitanika istraživanja, zanimalo nas je da li su određena socio – demografska obilježja povezana sa nastankom problematičnih ponašanja kod mladih.

3.1.1. Pol

Kada je u pitanju distribucija ispitanika po polu, možemo reći da od ukupno 100 ispitanika, muških je anketirano 65%, dok je ženskih ispitanika anketirano 35%, što je prikazano u Tabeli broj 1.

Tabela broj 1. Distribucija ispitanika prema polu.

		Frekvencija	Procenat	Validni procenat	Kumulativni procenat
Valid	Muški	65	65,0	65,0	65,0
	Ženski	35	35,0	35,0	100,0
	Ukupno	100	100,0	100,0	

3.1.2. Starost ispitanika

Što se tiče starosti ispitanika, oni u istraživanju pokazuju različite starosne dobi, sa većinom od 53% koji imaju 16 godina. Zatim, 45% ispitanika ima 17 godina, dok samo 2% ispitanika ima 18 godina, što je prikazano u Tabeli broj 2.

Tabela broj 2. Starost ispitanika.

		Frekvencija	Procenat	Validni procenat	Kumulativni procenat
Valid	16,00	53	53,0	53,0	53,0
	17,00	45	45,0	45,0	98,0
	18,00	2	2,0	2,0	100,0
	Ukupno	100	100,0	100,0	

3.1.3. Mjesto stanovanja

Analiza mjesta stanovanja ispitanika našeg istraživanja ukazuje na različitu raspodjelu njihovih odgovora. Naime, najveći broj ispitanika, njih 44% živi u ruralnim područjima, odnosno u selima. Imamo 32% ispitanika koji žive u gradu, i 24% njih živi u prigradskim naseljima (Tabela broj 3).

Tabela broj 2. Distribucija ispitanika prema mjestu stanovanja.

	Frekvencija	Procenat	Validni procenat	Kumulativni procenat
Selo	44	44,0	44,0	44,0
Grad	32	32,0	32,0	76,0
Prigradsko naselje	24	24,0	24,0	100,0
Ukupno	100	100,0	100,0	

3.1.4. Obrazovanje roditelja

Najveći procenat roditelja ima završenu srednju školu (57%). S druge strane, imamo 13% roditelja koji od završenih škola imaju samo osnovnu školu. Dalje, 15% roditelja je završilo višu školu, i imamo isti procenat roditelja koju su završili fakultet. Ovi podaci prikazani su u Tabeli broj 4.

Tabela broj 4. Obrazovanje roditelja

	Frekvencija	Procenat	Validni procenat	Kumulativni procenat
Osnovna škola	13	13,0	13,0	13,0
Srednja škola	57	57,0	57,0	70,0
Viša škola	15	15,0	15,0	85,0
Fakultetsko obrazovanje	15	15,0	15,0	100,0
Ukupno	100	100,0	100,0	

3.1.5. Ispitivanje povezanosti između socio – demografskih karakteristika i poremećaja u ponašanju

Na pitanje koje se odnosilo na procjenu materijalne situacije svoje porodice, najveći broj ispitanika, njih 62%, procjenjuje materijalnu situaciju kao dobru, njih 27% procjenjuje kao prosječnu, dok 11% ispitanika materijalne prilike svoje porodice procjenjuje kao loše.

U našem istraživanju smo ispitivali da li postoje statistički značajna korelacija između materijalnih prilika porodice i poremećaja u ponašanju mladih. Pirsonov koeficijent korelacije iznosi 0,064, što nam pokazuje da postoji značajna povezanost između materijalne situacije i poremećaja u ponašanju kod učenika (Tabela br. 5).

Tabela broj 5. Problematična ponašanja & materijalne prilike porodice.

		Materijalna situacija	Poremećaji u ponašanju kod učenika
Materijalna situacija porodice	Pearson	1	,064
	Correlation		
	Sig. (2-tailed)		,530
	N	100	100
Poremećaji u ponašanju kod učenika	Pearson	,064	1
	Correlation		
	Sig. (2-tailed)	,530	
	N	100	100

Na osnovu dobijenih rezultata, možemo primijetiti da adolescenti čije su materijalne prilike loše, češće ispoljavaju probleme u ponašanju u odnosu na one čije su materijalne prilike prosječne ili dobre. Loše materijalne prilike porodice mogu uticati na javljanje problematičnih ponašanja kod adolescenata, jer nedostatak novca i ostalih resursa unutar porodice, umnogome može uticati na javljanje stresa i frustracija kod mladih. Izloženi stresu usljed loših materijalnih prilika i finansijskih poteškoća, mladi mogu razviti određeni vid problematičnog ponašanja kao način suočavanja sa tim stresom. Takođe, usljed opterećenosti finansijskim problemima, može se desiti da roditelji na neki način nedovoljno vremena posvete svojoj djeci, što takođe može da utiče na javljanje problematičnih ponašanja kod mladih. Loše materijalne prilike mogu izazvati konflikte unutar porodice, što utiče na to da mladi ispoljavaju agresiju i ostale vidove problematičnih ponašanja – kao način suočavanja sa porodičnim problemima. Shodno navedenom, možemo reći da loše materijalne prilike porodice predstavljaju faktor rizika za javljanje rizičnih ponašanja mladih i da se one ne bi trebale potcjenjivati.

Glavna hipoteza se odnosila na očekivanje da će konflikti među roditeljima i kriminalitet oca značajno doprinijeti izraženijem iskazivanju poremećaja u ponašanju mladih u odnosu na porodično funkcionisanje. Rezultati regresione analize su pokazali da

varijabla kriminalitet oca i bračno porodični konflikt značajnije utiču na javljanje poremećaja u ponašanju mladih, u odnosu na porodično funkcionisanje, što se vidi po visini B koeficijenta čija je vrijednost za kriminalitet oca najveća i iznosi ($B=0,513$), što je prikazano u Tabeli broj 6.

Konstantni sukobi roditelja, stvaraju stresnu atmosferu za mlade. Izloženost stalnom stresu može doprinijeti javljanju agresivnih oblika ponašanja kod mladih. Dalje, loši odnosi u porodici nerijetko utiču na nedostatak emocionalne podrške od strane roditelja. Nedostatak emocionalne podrške od strane roditelja može djeci otežati da se nose sa određenim životnim problemima, što može dovesti do agresivnog ponašanja. Još jedan razlog za javljanje agresije kod djece, može biti i taj što sukobi unutar porodice utiču i na manjak samopouzdanja kod djece. Ukoliko djeca osjete da nisu dovoljno voljena ili vrednovana, javlja se osjećaj bespomoćnosti kod njih, što doprinosi javljanju agresije kao način za izražavanje frustracija koje nose u sebi. Takođe, u disfunkcionalnim porodicama, mladi mogu nerijetko ispoljavati agresiju i koristiti je kao neki vid kontrole ili dominacije, naročito ako je to u njihovom porodičnom okruženju prihvatljiv obrazac ponašanja.

Kriminalno ponašanje oca može stvoriti nepovoljnu porodičnu atmosferu. Takođe, kriminalitet može izložiti mlade članove porodice stresu i anksioznosti, te ograničiti prilike za njihov normalan emocionalni i socijalni razvoj.

Emocionalne i socijalne poteškoće se kod mladih mogu manifestovati kroz različite vidove agresivnog ponašanja. Osim toga, djeca nerijetko imitiraju ponašanje svojih roditelja. Shodno tome, ako je otac uključen u kriminalne aktivnosti, djeca mogu preuzeti slične modele ponašanja. Prisustvo kriminalnog ponašanja kod oca može takođe uticati na prilike unutar porodičnog funkcionisanja, izazivajući konflikte i odsustvo adekvatne roditeljske podrške i razumijevanja, što takođe može doprinijeti javljanju agresije, nezadovoljstva i bijesa kod djece.

Tabela broj 6. Povezanost kriminaliteta oca i sukoba među roditeljima sa problematičnim ponašanjem mladih.

	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	T	Sig.	95,0% Confidence Interval for B	
	B	Std. Error	Beta			Lower Bound	Upper Bound
1 Porodično funkcionisanje	,026	,421		5,287	,000	1,390	3,061
Sukobi među roditeljima	,077	,097	,112	,802	,000	-,114	,269
Kriminalitet oca	,513	,175	,132	2,925	,004	,165	,861

3.2.Ispitivanje razlika u učestalosti javljanja faktora rizika u nastanku poremećaja u ponašanju kod učenika

Da bismo ispitali razlike u učestalosti javljanja porodičnog funkcionisanja i kriminaliteta oca kao faktora rizika za poremećaje u ponašanju učenika, sproveli smo statističku metodu T-test. Dobijeni rezultati su pokazali da je razlika statistički veoma značajna ($p=0,000$), pri čemu se kriminalitet oca pokazuje kao izraženiji faktor rizika s obzirom na visinu koeficijenta t (Tabela broj 7).

Tabela broj 7. Razlike u učestalosti javljanja porodičnog funkcionisanja i kriminaliteta oca kao faktora rizika za poremećaje u ponašanju mladih.

	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Porodično funkcionisanje	100	2,0400	1,43492	,14349
Kriminalitet oca	100	1,9600	,72363	,07236
Pol	100	1,3500	,47937	,04794

One-Sample Test

	Test Value = 0					
	t	Df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
					Lower	Upper
Porodično funkcionisanje	14,217	99	,000	2,04000	1,7553	2,3247
Kriminalitet oca	27,086	99	,000	1,96000	1,8164	2,1036
Pol	28,162	99	,000	1,35000	1,2549	1,4451

Visoko značajna razlika u učestalosti kriminaliteta oca u odnosu na porodično funkcionisanje, kako potvrđuju visoke vrijednosti t koeficijenta ($t=27,086$), ukazuje na važnost kriminaliteta oca kao faktora rizika za javljanje poremećaja u ponašanju kod mladih. Dobijeni rezultati se mogu objasniti time što kriminalitet oca, kao oblik antisocijalnog ponašanja u porodičnom okruženju, može imati snažniji uticaj na adolescente, oblikujući njihove vlastite norme i vrijednosti. Dalje, prisustvo kriminaliteta oca može stvoriti disfunkcionalno okruženje, koje podrazumijeva ograničenu podršku i nadzor oba roditelja. Kao posljedica kriminalnih aktivnosti, javlja se sankcija za to lice – zatvorska kazna. Usljed zatvorskih kazni, dolazi do odsustva oca iz života maloljetnika, a to dalje dovodi do nedostatka nadzora i emocionalne podrške od strane jednog roditelja, pa zbog toga najčešće dolazi do problema u ponašanju. Takođe, nerijetko se dešava da djeca često trpe stigmatizaciju, odnosno isključenja iz društvenih grupa, što nepovoljno utiče na njihovo samopouzdanje i emocionalni razvoj. Sve su ovo razlozi koji itekako mogu uticati na javljanje problema u ponašanju kod mladih.

Sa druge strane, porodično funkcionisanje je takođe jako bitan faktor rizika za javljanje poremećaja u ponašanju mladih, ali može imati suptilniji uticaj u odnosu na kriminalitet oca. Porodična disfunkcionalnost utiče na probleme u komunikaciji, emocionalnu podršku, razumijevanje, kao i na stvaranje sigurnog okruženja za razvoj

mladih. Međutim, svi ovi faktori mogu biti manje izraženi u njihovom direktnom uticaju na razvoj problema u ponašanju kod mladih.

Bez obzira na to što su rezultati pokazali da je učestalost javljanja kriminaliteta oca kao faktora rizika za poremećaje u ponašanju učenika veća, jedno je sigurno – važno je prepoznati da oba ova faktora imaju značajan uticaj na javljanje različitih oblika poremećaja u ponašanju kod mladih.

III DIO

1. PREVENCIJA POREMEĆAJA U PONAŠANJU KOD MLADIH

Prije nego što istaknemo strategije za prevenciju poremećaja u ponašanja kod mladih, potrebno je definisati pojam prevencije. Autor Bašić (2002) opisuje prevenciju kao proces čija je svrha smanjenje incidencije i prevalencije poremećaja ponašanja i rizičnog ponašanja kod djece i mladih. Jugović (2020) ističe da su na prevenciju fokusirane savremene konceptualno – metodološke osnove društvenog reagovanja na probleme u ponašanju.

U cilju boljeg razumijevanja same suštine prevencije, Coie i njegovi sar. (1993) ističu nekoliko ključnih tačaka u vezi sa prevencijom:

- Usmjerenost na istraživanje fundamentalnih uzročnih procesa, što zahtijeva identifikaciju i rizičnih i zaštitnih faktora;
- Usmjerenost na grupe ili pojedince koji su, zbog izloženosti veoma ozbiljnim i višestrukim faktorima rizika, u visokom riziku za razvoj problema u ponašanju;
- Važnost blagovremenog identifikovanja faktora rizika prije nego što njihov negativan uticaj postane manje podložan uticaju;
- Koordinacija preventivnih aktivnosti koje uključuju različite komponente usmjerene na faktore rizika iz različitih oblasti;
- Orijentacija kako na pojedinca tako i na njegovu okolinu, budući da je ponašanje pojedinca rezultat njegove interakcije sa okolinom;
- Značaj uzimanja u obzir društvenog i kulturnog konteksta, sistema vrijednosti, normi i uvjerenja u planiranju i sprovođenju preventivnih aktivnosti;

Prema mišljenju autora Jugovića (2020), danas se prevencija problema u ponašanju posmatra kroz tri nivoa: univerzalni, selektivni i indikovani. Univerzalni nivo je usmjeren ka socijalizaciji mladih, odnosno ka razvijanju njihovih socijalnih vještina i kompetencija. Selektivni nivo usmjeren je na mlade kod kojih postoji veći rizik da će doći do problema u ponašanju (žrtve zlostavljanja i slično). Indikovani nivo je usmjeren ka razvijanju programa kao što su poboljšanje odnosa na relaciji roditelj-dijete, unaprijeđivanje socijalnih vještina i slično.

U prevenciji poremećaja u ponašanja ključnu ulogu igra porodica. Važno je da unutar porodičnog okruženja postoje zdravi odnosi među članovima. Roditelje treba

edukovati o potencijalnim problemima u ponašanju i upoznati ih sa odgovarajućim tretmanom ako primijete simptome poremećaja u ponašanja kod svoje djece.

Kada je u pitanju uloga škole u prevenciji problematičnih ponašanja, možemo reći da ona igra veliku ulogu. Dakle, potrebno je da svi zaposleni u školi zajednički sarađuju, dalje, da se stvori takva klima u školi, koja će uvažavati individualne potrebe svakog učenika. Takođe, zaposleni u školi bi mogli organizovati različite vrste radionica, kojima će edukovati učenike i kolege o mjerama prevencije, kada su rizična ponašanja mladih u pitanju. Autorka Vujović (2009) navodi da bi sadržaji tih radionica trebali da budu kreirani tako da obuhvataju područja od značaja za kvalitetan vaspitno – obrazovni rad, komunikaciju sa djecom i njihovim roditeljima, pomoć u rješavanju problema, podsticanje nastavnika za pokretanje preventivnih programa, osposobljavanje nastavnika za detekciju djece iz zlostavljajućih porodica, i adekvatan pristup u radu sa djecom sa poremećajima u ponašanju. Svaki preventivni program u školama, sa ciljem postizanja pozitivnih rezultata u ponašanju djece i mladih, treba da obuhvati tri osnovna nivoa prevencije. Pored toga, program treba da uključi koordinisane aktivnosti koje uključuju djecu i omladinu u riziku, njihove porodice, nastavnike i vršnjake (Walker & Shinn, 2002).

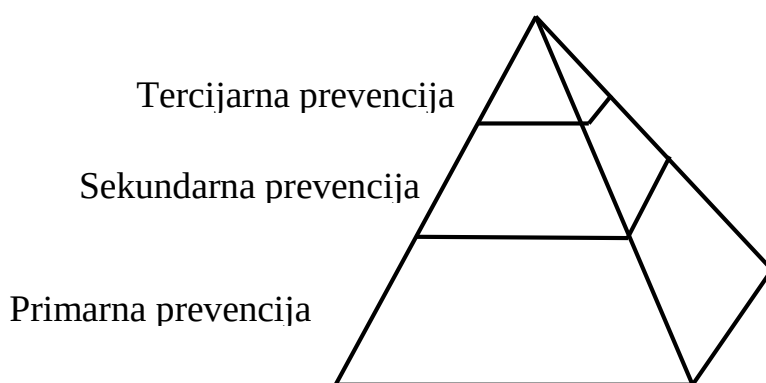
Škola ima velike mogućnosti u smislu podsticanja dječjeg razvoja, stvaranja pozitivnog ambijenta, uočavanja prvih znakova rizičnog ponašanja i pravovremenog i adekvatnog reagovanja u cilju sprečavanja daljeg razvoja ovih oblika ponašanja (Bašić, 2009). Škola može organizovati i preventivne programe u cilju razvijanja i jačanja pozitivnih vršnjačkih odnosa. Ovi programi podstiču saradnju, međusobnu pomoć i podršku kroz zajedničke grupne aktivnosti (Waaktaar, 2004). Bašić (2009) smatra da od ovih preventivnih programa imaju koristi učenici koji dobiju pomoć, kao i učenici koji pružaju pomoć – jer se kroz vršnjačku pomoć razvija tolerancija, saradnja, odgovornost i sl.

Škola raspolaže jakim mogućnostima u pogledu podsticanja dječijeg razvoja, kreiranja pozitivnog okruženja, uočavanja prvih znakova rizičnih ponašanja i pravovremenog i adekvatnog reagovanja u cilju sprječavanja daljeg razvoja ovih oblika ponašanja (Bašić, 2009). Škola može organizovati i programe prevencije u cilju razvijanja i jačanja pozitivnih vršnjačkih odnosa. Ovim programima se kroz zajedničke grupne aktivnosti podstiče saradnja, uzajamno pomaganje i podrška (Waaktaar, 2004). Bašić (2009) smatra da od ovih programa prevencije korist imaju i učenici koji primaju pomoć, ali isto

tako i učenici koji pružaju pomoć – jer se kroz vršnjačko pomaganje razvija tolerancija, saradnja, odgovornost i slično.

Takođe, važnu ulogu u prevenciji problematičnih ponašanja ima i centar za socijalni rad. Razvoj modela prevencije i zaštite zahtijeva izgrađivanje socijalne mreže koja bi povezivala aktivnosti drugih nadležnih organa i institucija i nevladinih organizacija u integralni proces zaštite (Vujović, 2009).

Programi prevencije nude mogućnost smanjenja faktora rizika i povećanja zaštitnih faktora kod djece koja pokazuju povećan rizik za razvijanje problematičnog ponašanja (Vujović, 2014). Iskustva u primjeni preventivnih programa ukazuju na važnost sljedećih usmjerenja: kod rizičnih grupa potrebni su višegodišnji programi, kako što su rana intervencija, intervencija usmjerena na rizične i zaštitne faktore, višedomenska intervencija (ličnost, sredina, institucije), integrisanost prevencije i tretmana u lokalnoj zajednici, usmjerenost na porodicu i školu (Jugović, 2020). Postoje primarni, sekundarni i tercijarni programi prevencije (Bašić i sar., 2001). Oni su model prevencije prikazali šematski, što je prikazano na narednoj slici:

Slika broj 1. Šematski prikaz modela prevencije (Bašić i sar., 2001).

Kada govorimo o primarnoj prevenciji, ona je usmjerena na prevenciju razvoja poremećaja (Vujović, 2014). Glavni cilj primarne prevencije je smanjenje pojavljivanja novih slučajeva problema u ponašanju. Ove aktivnosti su više proaktivne, nego reaktivne jer se događaju prije nego se pojavi problem i fokusiraju se na smanjivanje pojavljivanja različitih stanja ili stilova života koji za posljedicu imaju rizična ponašanja (Bašić i sar., 2001). Programi primarne prevencije se najčešće sprovode u okviru škola, a njihov cilj je prevencija problema prije njegovog nastanka, a s obzirom da se ovim programom obuhvata

cijela populacija škole (ne samo djeca sa problemima u ponašanju), izbjegava se stigmatiziranje pojedinih učenika (Maglica i Jerković, 2014). Mjere primarne prevencije uglavnom su usmjerene na dobrobit cijele zajednice ili stanovništva, a ne samo pojedinaca. Autori, Welsh & Farrington (2010), opisuju ih kao opšte mjere koje imaju za cilj postizanje blagostanja cjelokupne populacije, u ovom slučaju svih učenika škole.

Sekundarni programi prevencije usmjereni su prema djeci koja već pokazuju rane znake disfunkcije i kod kojih postoji rizik za razvijanje različitih oblika poremećaja (Vujović, 2014). Ovi programi prevencije su, u odnosu na primarne mjere znatno složeniji, intenzivniji i imaju snažniji uticaj (Sprague & Walker, 2000). Dakle, osnovni cilj ovih programa prevencije jeste rano otkrivanje problema u ponašanju, i preduzimanje određenih mjera – kako ti problemi ne bi prerasli u nešto ozbiljnije. Scott i saradnici (2002) ističu da je u ovim programima prevencije fokus na mladima kod kojih mjere primarne prevencije ne daju očekivane rezultate.

Na kraju, tercijarna prevencija se fokusira na intervencije za djecu i mlade koji već imaju poremećaje u ponašanja. Ovaj preventivni program je usmjeren na ublažavanje posljedica problematičnog ponašanja i namijenjen je mladima čiji su problemi u ponašanju postali hronični (Scott i sar., 2002).

Kako autor Ajduković (2000) smatra, da bi preventivni programi bili djelotvorni, moraju objединiti tri različita nivoa preventivnog djelovanja (primarne, sekundarne i tercijarne programe prevencije), lokalnu zajednicu, regiju, državu, kao i djecu, porodicu i šire okruženje. Autori Mrazek & Haggerty (1994) smatraju da postoji alternativna klasifikacija programa prevencije koja ih dijeli na tri tipa: opšte ili univerzalne, selektivne i indikovane. Univerzalna prevencija je usmjerena na sprovođenje preventivnih mjera za stanovništvo koje nije prepoznato kao rizično (Mrazek & Haggerty, 1994).

Selektivne mjere prevencije usmerene su na pojedince koji su pod povećanim rizikom od razvoja problema u ponašanju u poređenju sa drugima. Navedene mjere prevencije namijenjene su visokorizičnim grupama u kojima se faktori rizika već intenzivno ispoljavaju, a kod kojih već postoji početni oblik asocijalnog ponašanja (Mrazek & Haggerty, 1994).

Prema autoru Ajdukoviću (2000), pri planiranju preventivnih programa ključno je da se različite aktivnosti međusobno dopunjuju, a ne preklapaju. Takođe je važno da se aktivnosti prilagode specifičnim potrebama i mogućnostima okruženja i da se razvije metodologija za njihovo planiranje i praćenje. Svaka aktivnost treba da bude dobro osmišljena i jasno postavljena u širi sistem preventivnog rada, i da se zasniva na multidisciplinarnom pristupu i saradnji stručnjaka iz različitih oblasti. Važna je i saradnja vladinih i nevladinih institucija, kao i sistematsko vrednovanje efekata svih aktivnosti.

1.1. Primjeri programa prevencije poremećaja u ponašanju kod mladih u Crnoj Gori i svijetu

Kada je riječ o programima prevencije poremećaja u ponašanju mladih, spomenućemo jedan od programa koji se sprovodio u Hrvatskoj tokom 2021. i 2022. godine pod nazivom „Otvoreni kišobran“ (Zavod za javno zdravstvo Karlovačke županije, 2022.).

Ovaj program je namijenjen učenicima šestog razreda osnovne škole, i obuhvata set radionica (četiri radionice) za učenike, kao i predavanja za njihove roditelje. Koordinator projekta su, prije njegove realizacije, prošli seminar. Glavni cilj ovog programa bio je da učenici usvoje znanja i socijalne vještine koje bi im pomogle da se odupiru pritisku vršnjaka za korišćenje psihoaktivnih supstanci.

Takođe, program pod nazivom „*Imam stav*“, tokom 2009. godine se sprovodio u Hrvatskoj (Šlehan – Ferić, 2009). Ciljna grupa su bili adolescenti uzrasta od 12 do 14 godina i glavni cilj ovog programa prevencije je da se učenici, kroz 12 lekcija koje su se izvodile tokom nastave, nauče socijalnim vještinama, kao i posljedicama korišćenja duvana, alkohola i psihoaktivnih supstanci. Takođe, ovaj program ima komponentu i koja je vezana za roditelje, sa kojima socijalni pedagozi iz škole vode sastanke.

U Srbiji se realizovao projekat pod nazivom „*Promjena na bolje*“ (Kokoroko, 2016). U okviru ovog projekta je održana konferencija na temu „*Prevencija antisocijalnog ponašanja i podrška resocijalizaciji djece i mladih sa problemima u ponašanju*“.

Konferenciju su zajednički realizovale nevladine organizacije Kokoroko i Nexus u saradnji sa Centrima za socijalni rad. Na konferenciji je naglašen značaj pružanja pravovremene socijalne zaštite za djecu iz rizičnih grupa. Takođe, istaknuta je važnost programa rane prevencije u cilju pomaganja mladim da krenu onim putem koji je društveno prihvatljiv, kao i da se spriječe posljedice kriminalnog ponašanja mladih. Poseban akcenat je stavljen na važnost obrazovanja učenika koji ispoljavaju probleme u ponašanju. Projekat „*Promjena na bolje*“ je finansiran od strane Evropske Unije i trajao je od 2015. do 2017.godine.

„*Drug Abuse Resistance Education*“ (DARE) je program prevencije koji se primjenjivao u SAD-u duži niz godina, od 1983. do 2009, i odnosio se na promociju zdravih stilova života – u cilju smanjenja upotrebe alkohola i psihoaktivnih supstanci. Dakle, program mladima pruža informacije o štetnim posljedicama droge i alkohola, i razvija vještine mladih da odbiju ponude vezane za konzumaciju droge i alkohola (crimesolutions.ojp.gov, 2011).

„*Program za jačanje porodice*“ (SFP), koji je priznat na međunarodnom nivou, bavi se prevencijom problema u ponašanju kod adolescenata, kao i jačanjem i razvojem roditeljskih vještina. Program pohađaju mladi sa svojim roditeljima jednom nedjeljno, učeći roditeljske vještine i vještine života mladih (UNICEF, 2006).

„*Drugi korak – program za prevenciju nasilja*“ (eng. *Second Step – a Violence Prevention Curriculum*) koji je realizovan 1997. godine univerzalni je program prevencije nasilničkog ponašanja mladih. Ovaj program se realizuje sa djecom uzrasta od četiri do četrnaest godina i za glavni cilj ima razvijanje empatije, samokontrole i nošenje sa ljutnjom. Program je osmišljen u cilju da nauči djecu da upravljaju agresijom, da budu empatični i da uspostave kontrolu nad impulsivnim ponašanjem (Greenberg, Domitrovich, i Bumbarger, 1999).

Program prevencije poremećaja u ponašanju „*Trening zamjene agresije*“ je namijenjen djeci kod kojih je pojačan nivo agresije i maloljetnim delinkventnima. Glavni cilj ovog programa je da se mladi nauče kako da kontrolišu svoj bijes, kao i da razvijaju svoje socijalne interakcije i vještine (Goldstein i Glick, 1994).

„*Policija u lokalnoj zajednici*“ (*Community Policing*) je međunarodni model preventivnog rada policije, čiji je glavni cilj prevencija kriminaliteta i ostalih sličnih problema. Ciljevi policije postaju poboljšavanje socijalne slike zajednice, postaje javni

servis građana i postavlja osjećaj povjerenja i sigurnosti građana (Pickering i drugi, 2001). Ovaj program podrazumijeva dvosmjernu komunikaciju između građana i policije na lokalnom nivou, a usmjeren je na sprečavanje asocijalnog ponašanja mladih, kao i na podsticanje prihvatanja društveno prihvatljivih oblika ponašanja.

„Zajednica u borbi za promjenu alkoholnih navika“ (*Communities Mobilizing for Change on Alcohol – CMCA*) je univerzalni preventivni program, koji je usmjeren na prevenciju konzumiranja alkohola kod mladih uzrasta od trinaeste do dvadesete godine života (Wagenaar i drugi, 2018).

ZAVRŠNA RAZMATRANJA I ZAKLJUČCI

U završnom dijelu rada ukazaćemo na osnove zaključke našeg istraživanja. Predmet istraživanja se odnosio na analizu porodičnih faktora koji mogu doprinijeti nastanku poremećaja u ponašanju mladih, a to su: porodično funkcionisanje, bračni sukobi i kriminalitet oca.

U teorijskom dijelu rada smo se bavili definicijama poremećaja u ponašanju kod mladih i određivanjem osnovnih oblika ovih poremećaja. Objasnili smo način na koji ovi modeli ponašanja utiču na ličnost mladih. Dalje, detaljno smo objasnili faktore rizika za pojavu problema u ponašanju, fokusirajući se na neke od glavnih faktora rizika u porodici koji mogu doprinijeti javljanju problema u ponašanju mladih, a to su: porodično funkcionisanje, bračni konflikti i kriminalitet oca. Osim toga, razmotrili smo kako ovi faktori rizika utiču na emocionalni i socijalni razvoj mladih. Takođe, objasnili smo posljedice poremećaja u ponašanju mladih. Dali smo i pregled dosadašnjih istraživanja, koja su bliska ovom predmetu istraživanja.

Empirijski dio rada se bavio razmatranjem uticaja porodičnog funkcionisanja, kriminaliteta oca i bračnih konflikata kao faktora rizika u povećanju vjerovatnoće za nastanak problema u ponašanju mladih.

U cilju provjere kako porodično funkcionisanje, sukobi u braku i kriminalne aktivnosti oca doprinose povećanju rizika od razvoja problema u ponašanju kod mladih ljudi, sproveli smo istraživanje koje je obuhvatilo 100 ispitanika – učenika trećeg razreda Srednje mješovite škole „Bećo Bašić“ u Plavu, koji imaju određeni poremećaj ponašanja i kojima je zbog poremećaja u ponašanju izrečena mjera pojačanog nadzora od strane organa starateljstva, pa se nalaze na tretmanu Centra za socijalni rad. Definisane su hipoteze istraživanja i opisan je statistički postupak obrade podataka. Rezultati su prikazani i diskutovani u odnosu na postavljene hipoteze istraživanja.

Hipoteza prema kojoj se očekivalo da postoji statistički značajna korelacija socio – demografskih karakteristika (materijalne prilike porodice) sa nastankom poremećaja u ponašanju kod mladih je u potpunosti potvrđena. Analiza Pirsonovog koeficijenta korelacije pokazala je da postoji značajna veza između materijalnih uslova i problema u ponašanju učenika. Dakle, loši materijalni uslovi u porodici mogu indirektno uticati na pojavu

problema u ponašanju kod mladih. Loše materijalne prilike porodice mogu uticati na javljanje problematičnih ponašanja kod adolescenata, jer nedostatak novca i ostalih resursa unutar porodice, umnogome može uticati na javljanje stresa i frustracija kod mladih. Izloženi stresu usljed loših materijalnih prilika i finansijskih poteškoća, mladi mogu razviti određeni vid problematičnog ponašanja kao način suočavanja sa tim stresom. Takođe, usljed opterećenosti o finansijskim problemima, može se desiti da roditelji na neki način nedovoljno vremena posvete svojoj djeci, što takođe može da utiče na javljanje problematičnih ponašanja kod mladih.

U našem istraživanju smo ispitivali doprinos porodičnog funkcionisanja, konflikata među roditeljima i kriminaliteta oca u ispoljavanju poremećaja u ponašanju mladih. Rezultati regresione analize su pokazali da varijable kriminalitet oca i konflikti među roditeljima značajnije utiču na javljanje poremećaja u ponašanju u odnosu na porodično funkcionisanje. Konflikti među roditeljima mogu stvoriti stresno okruženje koje može rezultirati javljanjem različitih oblika agresije kod mladih. Izloženost konstantnom stresu često dovodi do nedostatka emocionalne podrške od strane roditelja, otežavajući mladima suočavanje sa životnim problemima i u isto vrijeme, podstičući razvoj agresivnog ponašanja. Nedostatak pažnje, podrške i ljubavi u disfunkcionalnim porodicama može izazvati osjećaj bespomoćnosti kod djece, čime se ispoljavaju agresija i bijes kao mehanizmi ispoljavanja unutrašnjih frustracija. Ograničavajući prilike djece za normalan socijalni i emocionalni razvoj, kriminalitet oca može rezultirati javljanjem agresivnih oblika ponašanja kod mladih. Djeca nerijetko imitiraju modele ponašanja svojih roditelja, pa prisustvo očevog kriminalnog ponašanja može uticati i na formiranje njihovih vlastitih modela ponašanja, koja nisu u skladu sa društveno prihvatljivim normama.

Hipoteza prema kojoj se očekivalo da postoji statistički značajna razlika u intenzitetu ispoljavanja faktora rizika kao što su porodično funkcionisanje i kriminalitet oca je naišla na potvrdu kroz analizu dobijenih rezultata. Obradom podataka smo zaključili da je kriminalitet oca izraženiji kao faktor rizika za nastanak problema u ponašanju kod mladih. Nedostatak prisustva oca zbog zatvorske kazne stvara disfunkcionalnu porodičnu atmosferu, u kojoj mladi često pokazuju agresivno ponašanje. Ipak, važno je istaći da su oba ispitivana faktora značajna za nastanak poremećaja u ponašanju kod mladih.

Kao generalan zaključak, može se reći da porodično funkcionisanje, kriminalitet oca i bračni konflikti predstavljaju faktor rizika u povećanju vjerovatnoće za nastanak poremećaja u ponašanju kod mladih. Za pravilan razvoj djeteta, od suštinskog značaja je da odnosi u jednoj porodici budu zdravi, dakle, da među članovima porodice postoji uzajamno poštovanje, podrška, tolerancija, kao i poštovanje privatnosti.

Sprovodeći i predstavljajući ovo istraživanje, stvorena je osnova za sprovođenje daljih i detaljnijih istraživanja, koja bi omogućila sveobuhvatnije razumijevanje ovog predmeta istraživanja. S tim u vezi, moguće je istaći neke od sugestija koje bi se eventualno uvažile prilikom planiranja i realizovanja istraživanja koja su predmetno i metodološki sličnih ovom. Prije svega, sugerise se proširivanje uzorka ispitanika na veći broj učenika, što bi omogućilo donošenje pouzdanijih zaključaka o predmetu istraživanja. Osvrnucemo se i na potencijalna ograničenja našeg istraživanja. Naime, s obzirom na osjetljivost predmeta istraživanja, kao potencijalno ograničenje navodimo mogućnost da ispitanici nisu objektivno odgovarali na postavljena pitanja.

U završnici, bitno je istaći i konačni značaj i doprinos sprovedenog istraživanja, Naime, istraživanjem je ispunjen njegov cilj da se ispita uticaj porodičnog funkcionisanja, kriminaliteta oca i bračnih konfliktata kao faktora rizika u povećanju vjerovatnoće za nastanak poremećaja u ponašanju kod mladih. Sprovedenim istraživanjem su stvorene mogućnosti za sprovođenje daljih, detaljnijih analiza i interpretacija koje se tiču poremećaja u ponašanju adolescenata.

PRILOZI

UPITNIK

Pred Vama je upitnik kojim se žele ispitati faktori rizika u porodici koji dovode do poremećaja u ponašanju kod mladih. Molim Vas da iskreno odgovorite na sva postavljena pitanja. Podaci će se isključivo koristiti u naučne svrhe. Ispitivanje je anonimno.

Od Vas se očekuje da pažljivo pročitate pitanja i da što iskrenije odgovorite na njih tako što ćete zaokruživanjem broja u odgovarajućoj koloni označiti odgovor koji se najviše odnosi na Vas.

Hvala na saradnji!

I UPITNIK OSNOVNIH SOCIODEMOGRAFSKIH PODATAKA

Molim Vas da na sljedeća pitanja odgovorite tako što ćete zaokružiti broj ispred ponuđenog odgovora.

1. Pol:

1. muški

2. ženski

2. Godine starosti:

3. Mjesto stanovanja:

1. Selo

2. Grad

3. Prigradsko naselje

4. Radni status Vaših roditelja:

Majka _____

Otac _____

5. Stepen obrazovanja Vaših roditelja:

1. Osnovna škola

2. Srednja škola

3. Viša škola

4. Fakultetsko obrazovanje

6. Sa kim živite?
1. Sa oba roditelja
 2. Samo sa majkom
 3. Samo sa ocem
 4. Ne živim sa roditeljima, već sa _____
7. Ukupan broj članova Vaše porodice: _____
8. Kakav je sadašnji bračni status Vaših roditelja?
1. Roditelji žive u bračnoj zajednici
 2. Roditelji žive u vanbračnoj zajednici
 3. Roditelji su se razveli
 4. Jedan od roditelja je umro
 5. Nešto drugo _____
9. Materijalne prilike Vaše porodice:
1. Dobre
 2. Loše
 3. Prosječne
10. Ukupni mjesečni prihodi Vašeg domaćinstva?

11. Koliko kvadratnih metara zauzima Vaša kuća/stan?

12. Da li idete na ljetovanje/zimovanje svake godine?
1. Da
 2. Ne
13. Da li imate svoju sobu?
1. Da
 2. Ne
14. Da li imate najboljeg druga ili drugaricu?
1. Imam
 2. Nemam
15. Da li imate mobilni telefon ili laptop?
1. Da
 2. Ne

Ovom grupom pitanja želimo ispitati stepen porodične kohezije. Molim Vas da na sljedeće tvrdnje odgovorite izborom mogućih alternativa, u mjeri u kojoj smatrate da se tvrdnja na Vas odnosi.

16. Da li postoji međusobno poštovanje i razumijevanje između Vaših roditelja?

1. Da
2. Ne

17. Da li ste nekada bili fizički ili psihički kažnjavani od strane roditelja?

1. Da
2. Ne

18. Ako je odgovor da, zašto?

19. Da li u Vašoj porodici postoji osjećaj da svako dobro razumije svakog?

1. Da
2. Ne

Ovom grupom pitanja želimo da ispitamo poremećene porodične odnose.

20. Da li je nekada u Vašoj porodici dolazilo do sukoba među roditeljima zbog različitih shvatanja o vaspitanju djece?

1. Da
2. Ne

21. Koliko često je u Vašoj porodici dolazilo do ozbiljnih svađa među roditeljima?

1. Veoma često
2. Često
3. Povremeno
4. Rijetko
5. Nikada

22. Da li su Vaši roditelji često nervozni?

1. Da
2. Ne

23. Da li su Vaši roditelji bili skloni fizičkom nasilju jedno prema drugome?

1. Otac je tukao majku
 2. Majka je tukla oca
 3. Tukli su se uzajamno
 4. Nijesu se tukli
24. Koliko često zbog poremećenih porodičnih odnosa nastojite da što više vremena provodite van kuće?
1. Veoma često
 2. Povremeno
 3. Rijetko
 4. Nikada
25. Da li narušeni porodični odnosi u Vašoj porodici utiču na Vaš uspjeh u školi?
1. Da
 2. Ne
26. Da li smatrate da Vaši roditelji treba više da Vam pružaju ljubavi i pažnje?
1. Da
 2. Ne
27. Prema Vašem mišljenju da li roditelji imaju dovoljno razumijevanja za tvoje potrebe (interesovanja, hobije...)?
1. Da
 2. Ne
28. Da li možete da razgovarate sa roditeljima kada imate neki problem?
1. Da
 2. Ne
29. Da li se nekada osjećate neprimjećeno, nevažno u svojoj porodici?
1. Da
 2. Ne
30. Da li smatrate da Vaši roditelji više vole Vašeg brata ili sestru nego Vas?
1. Da
 2. Ne
31. Da li se ponekad osjećate da se ne možete osloniti na svoje roditelje?
1. Da
 2. Ne
32. Da li smijete da kažete Vašim roditeljima kada dobijete lošu ocjenu u školi?
1. Da
 2. Ne
33. Koji od roditelja ima više razumijevanja kada napravite neki problem u školi?

1. Majka
 2. Otac
 3. Nemaju razumijevanja, već me verbalno vrijeđaju i fizički kažnjavaju.
34. Na koji način Vaša porodica provodi slobodno vrijeme?
1. Ne izlaze van kuće
 2. Izleti, šetnje, sport
 3. Kod rodbine
 4. Kod prijatelja
35. Da li ste zajedno sa roditeljima provodili godišnje odmore?
1. Da
 2. Ne
36. Na koji način Vi provodite slobodno vrijeme?
1. Sa roditeljima kod kuće
 2. Sa drugovima
 3. Rekreiram se
37. Da li biste Vašu porodicu okarakterisali kao toplu ili kao hladnu? Molim Vas obrazložite odgovor.

38. Da li Vaša porodica kontaktira sa rodbinom?

1. Da
2. Ne

Ovom grupom pitanja želimo ispitati prisutnost problematičnog ponašanja kod mladih. Na pitanja odgovarate tako što ćete zaokružiti broj u odgovarajućoj koloni, zavisno od Vašeg stepena slaganja sa datom tvrdnjom.

Ovom grupom pitanja želimo da ispitamo prisustvo socio-patoloških pojava kod Vaših roditelja.

54. Da li Vaši roditelji konzumiraju alkohol?

1. Da
2. Ne

55. Ako je odgovor DA, ko više, majka ili otac? Molim Vas obrazložite.

	1 VEOMA ČESTO	2 ČESTO	3 POVREMENO	4 RIJETKO	5 NIKADA
39. Konzumiram duvanske proizvode	1	2	3	4	5
40. Konzumiram alkoholna pića	1	2	3	4	5
41. Konzumiram psihoaktivne supstance	1	2	3	4	5
42. Često sam u svađi sa članovima porodice	1	2	3	4	5
43. Osjećam se odbačeno od strane vršnjaka	1	2	3	4	5
44. Nesuglasice sa vršnjacima rješavam tučom	1	2	3	4	5
45. Često roditeljima govorim neistine	1	2	3	4	5
46. Dešava se da ukradem nešto u školi ili u marketu	1	2	3	4	5
47. Vršnjaci mi se rugaju i podsmijavaju u određenim situacijama	1	2	3	4	5
48. Nemam dovoljno slobode da iznesem svoje mišljenje među vršnjacima	1	2	3	4	5
49. Zbog agresivnog ponašanja sam kažnjen/a u školi	1	2	3	4	5
50. Zbog nedoličnog ponašanja bio/la sam na razgovor sa školskim psihologom	1	2	3	4	5
51. Zbog lošeg ponašanja i neopravdanih izostanaka ponavljao/la sam razred	1	2	3	4	5
52. Svaki dan kući dolazim kasno	1	2	3	4	5
53. Agresivno reagujem na određene situacije	1	2	3	4	5

56. Da li Vaš otac ili majka koriste psihoaktivne supstance?

1. Da
2. Ne

57. Da li je Vaš otac prekršio neki zakon?

1. Da
2. Ne

58. Da li je Vaš otac bio u zatvoru?

1. Da
2. Ne

59. Da li je Vaš otac vršio krivična djela?

1. Da
2. Ne

60. Ako jeste koja krivična djela je vršio? Molim Vas pojasnite.

61. Da li je Vaš otac osuđivan?

1. Da
2. Ne

62. Ako je odgovor DA, koliko godina je bio osuđen?

Molim Vas da iskreno odgovorite na sledeća pitanja.

63. Da li neki od roditelja ima nekih psiholoških problema?

1. Da
2. Ne

64. Ako je odgovor DA koji psihički problem ima? Molim Vas navedite.

65. Kakve su osobe, prema Vašoj procjeni, Vaši roditelji? Molim Vas kratko ih opišite!

Majka _____

Otac

66. Koji od Vaših roditelja po Vašem mišljenju je strožiji?

1. Majka
2. Otac

67. Da li se dešava da Vas roditelji bez razloga verbalno ili fizički kažnjavaju?

1. Da
2. Ne

68. Ako je odgovor DA molim Vas opišite situaciju kada se to desilo.

69. Da li Vam se čini da Vas otac ili majka zapostavljaju?

1. Da
2. Ne

70. Ako je odgovor DA, na koji način? Molim Vas opišite.

LITERATURA

- o Ajduković, M. (2000). Ekološki multidimenzionalni pristup sagledavanju činitelja rizika i zaštite u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži. U: J. Bašić i J. Janković (Ur). *Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži*. 63-77. Zagreb. Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži i zaštitu djece s poremećajima u ponašanju.
- o Američka psihijatrijska udruga. (2014). *Dijagnostički i statistički priručnik za duševne poremećaje* (DSM 5). Jastrebarsko: Naklada Slap.
- o Baena, S. et.al (2021). Family Functioning in Families of Adolescents with Mental Health Disorders: The Role of Parenting Alliance, *Childern*, 8 (3), 222-232.
- o Bašić, J. (2002). Prevencijska istraživanja i prevencijska praksa, 6.naučni skup Edukacijsko – rehabilitacijskog fakulteta. *Istraživanje u edukacijsko – rehabilitacijskim naukama*. Zagreb.
- o Bašić, J. (2009). *Teorije prevencije: prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih*. Zagreb: Školska knjiga.
- o Bašić, J., & Lebedina-Manzoni, M. (1998): porodičnih prilika i nekih kognitivnih osobina učenika-adolescenta. *Revija za rehabilitacijska istraživanja*, 34,1,23-30.
- o Bašić, J., Ferić, M. i Kranželić, V. (2001). *Od primarne prevencije do ranih intervencija*. Zagreb. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta.
- o Bhatia, MS, Singhal PK, Dhar NK, Bohra, N, Malik, SC, Mullick, DN. (1990). Family and the pattern of childhood psychiatric problems. *Indian Practitioner*, 4 (1), 893–9
- o Bošković, M. (1995). *Kriminologija i socijalna patologija*, Novi Sad.
- o Bouillet, D., Uzelac, S. (2006). *Osnove socijalne pedagogije*. Zagreb: Školska knjiga.
- o Buchanan, C. M., Maccoby, E. E. & Dornbusch, S. M. (1991). Caught between parents: Adolescents' experience in divorced homes. *Child Development*, 62, 1008–1029.
- o Bulatović, A. (2012). Problemi savremene porodice, *Sinteze*, br. 1, 65-74.
- o Clark, D., B., Vanyukov, M., & Cornelius, J.(2002). Childhood Antisocial Behavior and Adolescent Alcohol Use Disorders. *Alcohol Research & Health*. 26 (2), 109-115.
- o Coie, J. D., Watt, N. F., West, S. G., Hawkins, J. D. et al., (1993). The Science of Prevention: A Conceptual Framework and Some Directions for a National Research Program. *American Psychologist*. Vol. 48, No. 10, 1013–1022.

- o Chavira, D.A, Garland A, Yeh, M et.al (2009). Child anxiety disorders in public systems of care: comorbidity and service utilization. *J Behav Heal Serv Res*, 36 (1), 492–504
- o Četković, R. (2009). *Porodica i odrastanje mladih*. Podgorica: JU Službeni list Crne Gore.
- o Dervišbegović, M. (1997). *Socijalna pedagogija sa andragogijom*. Sarajevo: Studentska štamparija univerziteta.
- o diZerega, M. (2010). *Engaging offenders' families in reentry: Coaching packet*. Washington: Center for Effective Public Policy.
- o Dube, KC. (1970). A study of prevalence and biosocial variables in mental illness in a rural and an urban community in Uttar Pradesh - India. *Acta Psychiatr Scand*, 46 (1), 327–59.
- o Đuranović, M. (2013). *Porodica i vršnjaci u životu adolescenata*. Napredak: časopis za pedagošku teoriju i praksu. 154 (1-2), 31-46.
- o Ferguson D.M., Horwod, L.J. (1995): *Early disruptive behavior, IQ, and later school achievement and delinquent behavior*. *Journal of abnormal child psychology*. Vol. 23. No. 2.
- o Ferić-Šlehan, M. (2008). Rizični i zaštitni činioci u porodičnom okruženju: razlike u procjeni mladih i njihovih roditelja. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 44 (1), 15-26.
- o Gardner, S.E., Green, P.F. & Marcus, C. (1994). *Signs of effectiveness II: preventing alcohol, tobacco, and other drug use: a risk factor/resiliency-based approach*. Washington, D.C. Government Printing Office.
- o Goldner-Vukov, M. (1988). *Porodica u krizi*. Beograd, Zagreb: Medicinska knjiga.
- o Goldstein, A. P., Glick, B. (1994). Aggression replacement training: Curriculum and evaluation. *Simulation & Gaming*, 25(1), 9-26.
- o Green, H, McGinnity A, Meltzer H. et. al (2005). *Mental health of children and young people in Great Britain*, Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- o Greenberg, M. T., Domitrovich, C., & Bumbarger, B. (1999). *Preventing mental disorders in school-age children: A review of the effectiveness of prevention programs*. Prevention Research Center for the Promotion of Human Development, College of Health and Human Development, Pennsylvania State University.
- o Haralambos, M (1980). *Uvod u sociologiju*. Zagreb: Globus

- o Hayes, A. F. (2017). Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis, Second Edition: A Regression-Based Approach. The Guilford Press.
- o Ilić, I. & Stajić, M. (2013). *Funkcionalnost porodica kod djece sa poremećajem ponašanja*. Psymedica, 4 (1-2), 2-22.
- o Janković J. (2012). *Plodovi roditeljskih poruka*. Zagreb: Etcetera.
- o Janković, J. & Bašić, J. (2001). *Prevenција poremećaja u ponašanju djece i mladih u lokalnoj zajednici*. Zagreb: Povjerenstvo Vlade RH.
- o Jugović, A. (2020). *Društveno osjetljive grupe: perspektive i politike*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- o Jugović, A., (2004). *Rizična ponašanja omladine*. Beograd: Centar za proučavanje alternativa.
- o Johnson R. Ever-increasing levels of parental incarceration and the consequences for children. In: Raphael S, Stoll M, editors. Do prisons make us safer? The benefits and costs of the prison boom. New York, NY: Russell Sage Foundation; 2009. pp. 177–206
- o Kim, J., Deater-Deckard, K. (2011). Dynamic changes in anger, externalizing and internalizing problems: Attention and regulation, *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 52 (1), 156–166.
- o Klarin, M., Miletić, M., & Šimić-Šašić, S. (2019). *Problemi ponašanja kod djece i mladih - doprinos sociodemografskih obilježja, zadovoljstva porodice i socijalne podrške*. Magistra Iadertina, 13(1), 70-90.
- o Kuburić, Z. (2001). *Porodica i psihičko zdravlje djece*. Beograd: Čigoja.
- o Ladd, G. W. (1990). Having friends, keeping friends, making friends, and being liked by peers in the classroom: Predictors of children's early school adjustment? *Child Development*, 61, 1350-1362.
- o Landrum, T. J. (2017). Emotional and Behavioral Disorders, *Handbook of Special Education*, Routledge.
- o Leon. G. R. et.al (1994). Family influences, school behaviors, and risk for the later development of an eating disorder, *Journal of Youth and Adolescence*, 23 (1), 499–515.
- o Leon. G. R. et.al (1994). Family influences, school behaviors, and risk for the later development of an eating disorder, *Journal of Youth and Adolescence*, 23 (1), 499–515.
- o Loeber, R., & Farrington, D. P. (2000). Young children who commit crime: Epidemiology, developmental origins, risk factors, early interventions, and policy implications. *Development and Psychopathology*, 12(4), 737–762.

- o Loeber, R., & Stouthamer-Loeber, M. (1986). Family Factors as Correlates and Predictors of Juvenile Conduct Problems and Delinquency. *Crime and Justice*, 7, 29–149.
- o Ma J, Mahat P, Brøndbo PH, Handegård BH, Kvernmo S, Javo AC (2022) Family correlates of emotional and behavioral problems in Nepali school children, 17 (1), 1-17.
- o Maglica, T (2016). *Internalizovani problemi u ponašanju među splitskim srednjoškolcima*. Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu.
- o Maglica, T. i Jerković, D. (2014). Procjena rizičnih i zaštitnih čimbenika za internalizovane probleme u školskom okruženju. *Školski vjesnik*. 63 (3), 413-431.
- o McCord, J., McCord, W., & Howard, A. (1963): Family interaction as antecedent to the direction of male aggressiveness. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 66, 239-242.
- o McLoyd, V. C. (1998). Socioeconomic disadvantage and child development. *American Psychologist*, 53, 185-204.
- o Merdović, B., (2010). Socijalno-patološka obilježja maloljetnih počinilaca krivičnih djela. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu.
- o Mešćić-Blažević, Lj. (2007). Pedagoška prevencija poremećaja u ponašanju adolescenata. *Pedagoška istraživanja*, 4 (2), 301-308.
- o Momirović, K., & Hošek, A.V. (1997) Uticaj osobina ličnosti na socijalizovano ponašanje. *Vaspitanje i altruizam*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja, 268-278.
- o Mrazek, P. J. & Haggerty, R. J. (Eds.) (1994). *Reducing Risks for Mental Disorders: Frontiers for Preventive Intervention Research*. Washington: National Academies Press.
- o Murray, J. (2005). The effects of imprisonment on families and children of prisoners. U A. Liebling and S. Maruna (ur.), *The Effects of Imprisonment*. 442-462. Cullompton: Willan.
- o Pašalić – Kreso, A (2004). *Koordinate porodičnog vaspitanja*. Sarajevo: Prilog sistemskom pristupu razumijevanja porodice i porodičnog vaspitanja.
- o Pickering, S, McCulloch, J, Wright-Neville, D. (2001). „*Counter-Terrorism Policing: Community, Cohesion and Security*“, Clayton, Australia, Monash University, Springer.
- o Popović – Ćitić, B. (2008). *Efektivni programi prevencije poremećaja ponašanja u školskoj sredini*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- o Program Profile: Drug Abuse Resistance Education (2011). Dostupno na: <https://crimesolutions.ojp.gov/ratedprograms/99#1-0>

- o Promjena na bolje (2016). Dostupno na: www.kokoroko.org.rs
- o Riegler, A, Völkl-Kernstock, S, Lesch, O et. al. (2017). Attention deficit hyperactivity disorder and substance abuse: an investigation in young Austrian males. *J Affect Disord* 217-260.
- o Reardon T, Harvey K, Baranowska M et al (2017) What do parents perceive are the barriers and facilitators to accessing psychological treatment for mental health problems in children and adolescents? A systematic review of qualitative and quantitative studies. *Eur Child Adolesc Psychiatry*, 26 (1), 623– 647
- o Rot, N. (1980). *Osnovi socijalne psihologije*. Beograd: Univerzitet u Beogradu.
- o Rutter, M., (2005). How the environment affects mental health. *British Journal of Psychiatry*. 186, 4–6.
- o Sadler K, Vizard, T. , Ford T et.al. (2018). Mental health of children and young people in England, Health and Social Care Information Centre, Leeds
- o Sandler, I., Miles, J., Cookston, J., & Braver, S. (2008). Effects of father mother parenting on children's mental health in high- and low-conflict divorces. *Family Court Review*, 46(2), 282–296.
- o Scott, T. M., Nelson, C. M., Liapusan, C. J., Jolivet, K., Christle, C. A. & Riney, M. (2002). Addressing the Needs through Positive Behavior Support: Effective Prevention Practices. *Education and Treatment of Children*. Vol. 5, No. 4, 532–551.
- o Sprague, J. & Walker, H. (2000). Early Identification and Intervention for Youth with Antisocial and Violent Behavior. *Exceptional Children*. Vol. 63, No. 3, 367–379.
- o Subotin, M. i Odalović, T. (2016). Socijalnopatološke pojave u porodici i njihov uticaj na delinkventno ponašanje maloljetnika. *Pravo – teorija i praksa*, 10 (2), 43-55.
- o Šlehan – Ferić, M. (2009). *Kriminologija i socijalna integracija*. Vol. 17 (2), 1-138.
- o UNICEF (2006). *Jačanje porodica*. Dostupno na: www.unicef.org.
- o Uzelac, S.(1995). *Osnove socijalne edukologije*. Zagreb: Sagena.
- o Vidanović, I. (2006). *Rječnik socijalnog rada*. Beograd: Autorsko izdanje.
- o Vujović, T. (2009). *Od žrtve do delikventa - Uticaj roditeljskog zlostavljanja i zanemiravinnja djece na javljanje delikventnog ponašanja*. Nikšić: Filozofski fakultet, Institut za sociologiju.
- o Vujović, T. (2014). *Faktori rizika u porodicama maloljetnih delinkvenata i psihijatarski liječenih adolescenata*. Nikšić: Filozofski fakultet.

- o Vulić – Prtović, A. (2002). Porodične interakcije i psihopatološki simptomi kod djece i adolescenata. *Savremena psihologija* 5, 1. 31-35.
- o Waaktaar, T., Christie, H. J., Borge, A. I. H. & Torgersen, S. (2004). How Can Young People's Resilience be Enhanced? Experiences from a Clinical Intervention Project. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*. Vol. 9, No. 2, 167–183.
- o Wagenaar, A. C., Livingston, M. D., Pettigrew, D. W., Kominsky, T. K., & Komro, K. A. (2018). Communities mobilizing for change on alcohol (CMCA): secondary analyses of a randomized controlled trial showing effects of community organizing on alcohol acquisition by youth in the Cherokee nation. *Addiction (Abingdon, England)*, 113(4), 647–655. <https://doi.org/10.1111/add.14113>.
- o Walker, H. M., & Shinn, M. A. (2002). *Structuring School-Based Interventions to Achieve Integrated Primary, Secondary, and Tertiary Prevention Goals for Safe and Effective Schools*. Bethesda, MD: National Association of School Psychologists.
- o Webster-Stratton, C., & Reid, M. J. (2018). The Incredible Years parents, teachers, and children training series: A multifaceted treatment approach for young children with conduct problems. In J. R. Weisz & A. E. Kazdin (Eds.), *Evidence-based psychotherapies for children and adolescents* (pp. 122–141). The Guilford Press
- o Welsh, B. C. & Farrington, D. P. (2010). *The Future of crime Prevention: Developmental and Situational Strategies*. Bethesda, MD: National Institute of Justice.
- o Zavod za javno zdravstvo Karlovačke županije (2022). Otvoreni kišobran. Dostupno na: www.zzjz-kkz.hr

Summary

The family as a system of dynamic relationships in interaction plays an important role in the development of the individual and as such can be a significant protective and/or risk factor. In the paper, we analyzed three groups of risk factors in the family, namely: family functioning, marital conflicts and father's criminality. The results indicate a significant connection between the material circumstances of the family and disorders in the behavior of young people, whereby poor material conditions affect the appearance of stress, aggression and frustration in young people. Conflicts between parents and criminality of the father are also associated with aggressive behavior of young people. In addition, the obtained results showed that the criminality of the father stands out as a more pronounced risk factor for the occurrence of behavioral disorders in young people. Examples of behavioral disorder prevention programs among young people in Montenegro and the world are also listed in the paper. Students from Plav, aged 16, 17 and 18, participated in the research.

Key words: marital conflicts, risk factors, father's criminality, family, prevention